

SA'DİLİĞİN ANADOLU'YA GELİŞİ VE BAZI SA'Dİ TEKKELERİ

THE ADVANCEMENT OF SA'DIYYA İN ANATOLIA AND SOME SA'Dİ TEKKES (CONVENTS)

Dr. Hüseyin KURT*

Özet

XVIII. asırdan itibaren Anadolu'da tasavvuf kültürünü yayan tarikatlardan biri de Sa'dilik'tir. Sa'dilik, Kudüs civarında doğup, Şanlıurfa'nın Birecik ilçesi'nde vefat eden Sa'deddin-i Cibâvî (700/1300-1301) tarafından Şam'da kurulmuş bir tarikattır. Şeybâniyye'nin bir kolu olan Sa'dilik; *Acizîyye*, *Tegallîbiyye*, *Vefâîyye*, *Selâmiyye* adlı dört ana şubeye ayrılmıştır.

XVIII. asrın başlarından itibaren Anadolu'da faaliyet gösteren Sa'dilik, özellikle 19. asırda İstanbul'daki önemli tarikatlardan biri haline gelmiştir. Bu dönemde Sa'dilerin İstanbul'da yirmi beş tekkesi bulunmaktadır. Sa'dî şeyhler içinde dikkati çeken en önemli isimler, kol kurucusu Abdüsselâm eş-Şeybanî Efendi (1165/1751-52), "Nakş-i Kadem-i Şerif"i (Hz. Peygamber'in ayak izi) İstanbul'a getiren Muhammed Ziyâd Efendi (1205/1790-91) ve son dönem bir süre Meclis-i Meşayih başkanlığını da yürüten Mehmet Elif Efendi (1347/1927)'dir.

Anahtar Kelimeler: Sadilik, şeyh, tekke, İstanbul, tasavvuf.

Abstract

From the XVIIIth century onwards, one of the sufi paths (*tariqa*) that conveyed the sufi culture in Anatolia was Sa'diyya. It was established in Damascus by Sa'd al-Din Jibawi (700/1300-1301), who was born around Jarusalem and passed away in Birecik town of Şanlıurfa province, Turkey. Sa'diyya, as a brach of Shaybaniyya, was divided into four main

branches in itself as '*Ajizîyya, Tagallubîyya, Wafaiyya, Salamiyya*.

Sa'diyya, which was active in Anatolia after the beginning of 18th century, has become one of the important tariqas in Istanbul, especially in 19th century. In this period, the Sa'dis had twenty five tekkes (convents). Of the Sa'di sheikhs, the most noticeable names were the founder of the branch, 'Abd al-Salam al-Shaybani Afandi (1165/1751), Muhammad Ziyad Afandi (1205/1790-91), who brought the trace of the foot of the Prophet, and Mehmet Alif Afandi (1347/1927), who also served as the director of the Assembly of the Mashaikh.

Key Words: Sa'diyya, shaikh, Dervish convent, Istanbul, sufism.

GİRİŞ

XVIII. asırdan itibaren başta İstanbul olmak üzere Anadolu'da tasavvuf kültürünü yayan tarikatlardan biri de Sa'dilik olmuştur. Sa'dilik¹, Kudüs yakınlarında doğup, Şam'da vefat eden Sa'deddin-i Cibâvî² (700/1300-1301) tarafından Şam'da kurulmuş bir tarikattır. Şeybâniyye'nin bir kolu olan Sa'dilik; Âciziyye, Tegallübiyye, Vefâiyye ve Selâmiyye isimleriyle dört ana şubeye ayrılmıştır³.

¹ Harîrizâde, *Tıbyân*, II, 129b. Trimmingham, Sa'diyye'yi Rifâiyye'nin bir kolu olarak kaydeder. Bkz. Trimmingham, *The Sufi Orders*, s. 280. Sa'dilik ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)*, Cevdet, Evkaf, nr. 18264 (19 Safer 1169); nr.24400 (Cemaziyelahir 1191); nr. 12934 (Muharrem 1194); nr.12644 (Safer 1201); nr.10699 (24 Cemaziyelevvel 1206); nr. 15576 (Cemaziyelahir 1206); *Cemalettin Server Revnakoğlu Arşivi (CSR)*, Dosya A/61,62,96,99,113; Evliya Çelebi, *Seyahatname*, I, 249; Harîrizâde, *Tıbyan*, II, vr. 129^b-138^b; Ayvansarâyî, *age*, I, 32-33,58,152,305; İsmet, *Tekmiletü's-Sakaik*, s. 502; Mehmed Süreyya, *Sicilli Osmani*, III, 85; Vassâf, *Sefîne*, I, 342-370; Tabibzâde, *Silsilename*, s. 15; Tanman, M. Baha, "Hasırîzâde Tekkesi", *STY*, VII (1977), 107-142; R. Lifchez, "Lodges of Istanbul", *The Dervish lodge*, Berkeley 1992, 88-94; Işın, Ekrem, "Sa'dilik", *DBİA*, VI, ss. 391-396; Yılmaz, H. Kâmil, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 282.

² Türbesi ve kabri Şam'dadır.

³ Harîrizâde bu şubeler hakkında bilgi vermezken, Vassâf ve Pakalın isimlerini saymakla yetinir. Vassâf, *Sefîne*, I, 331 vd.; Pakalın, *OTDTS*, III, 81. Silsileler için bkz. Şükrî, *Silsilenâme*, s. 15-16.

Sa'dilik, XVIII. yüzyılın başlarından itibaren İstanbul'a, Abdusselâm Şeybânî (1165/1751)'nin temsil ettiği "Selâmiyye" ve Ebu'l-Vefâ-i Şâmî'ye¹ nisbet edilen "Vefâiyye" adlı iki kol ile gelmiştir. Selâmiyye, Koska'daki Abdusselâm Tekkesi'nde, Vefâiyye ise Taşlıburun Tekkesi'nde neş'et etmeye başlamıştır. Taşlıburun Tekkesi kuruluş olarak daha önce gelmesine rağmen Sa'diyye'nin İstanbul'daki âsîtânesi Abdüsselâm (Kovacı) Tekkesi'dir. Bursa'da da Vefâiyye kolu yaygınlaşmıştır. Afyon, Kütahya ve Elmalı civarında ise, ana koldan Şeyh Es'ad'ın halifeleri vasıtasıyla yaygınlaşmıştır².

XVIII. asırda Sa'diliğin İstanbul'daki faaliyetleri, başlangıçta Taşlıburun, Mirza Baba, Kadem-i Şerîf ve Abdüsselam tekkeleri aracılığı ile olmuştur. Bu dört tekkede postnişînlik yapan Sa'dî şeyhleri, XVIII. asırdan itibaren hem kendileri, hem de yetiştirdikleri halifeleri aracılığıyla Sa'diliğin yayılmasını ve zamanla diğer tarikatlar arasındaki muteber yerini almasını sağlamışlardır.³

XVIII. asır aynı zamanda "kıyam zikri" esas alan Rifâilîğin de İstanbul'da faaliyet gösterdiği ve İstanbul kültürüyle kaynaştığı bir dönemdir. Diğer yandan Sa'diliğin adı geçen iki kolu, bu dönemden itibaren çoğu zaman bağımsız, bazen de aynı tekkelerde Sa'dilik adına ortak meşihat vazifesi üstlenmişlerdir.⁴

İstanbul'da Sa'diliğin faaliyet gösteren kolları, birtakım geleneklerini muhafaza etmelerinin yanı sıra, musikîde Türk ve İstanbul kültürünün etkisi altında gelişme göstermiştir.⁵

¹ Vassâf, Sa'dî sülâlesinden ve Şam meşâyihinden olan Ebu'l-Vefâ'nın 1113/1703 veya 1115/1705 tarihinde İstanbul'a gelmiş olabileceğini söylerken XVIII. asrın başını işaret etmektedir. Bkz. Vassâf, *Sefîne*, I, 341.

² Şeyh Es'ad Efendi'nin halifesi Şeyh Ali Beyrûtî'den sonra Afyonlu Üçizâde Şeyh Mehmet Cemâlî, Kütahyalı Evliyâzâde Şeyh İsmâil Hakkı (1282/1865). Şeyh Yunus Hakkı (1302/1884) şeklinde bir kol neş'et etmiştir. Es'ad Efendi Harîrizâde Kemâleddin Efendi'nin de şeyhidir. Bkz. Şükrî, *Silsilenâme*, s. 15.

³ Işın, Ekrem, "Sa'dilik", *DBİA*, VI, 392.

⁴ Işın, Ekrem, "Sa'dilik", *DBİA*, VI, 391.

⁵ İnançer, Tuğrul, "Sa'dilik/Sa'dilikte Zikir Usulü ve Musiki", *DBİA*, VI, 394-395.

Yukarıdaki iki Sa'dîlik koluna ilâve olarak faaliyet gösteren ve Sa'dî şeyhlerinden İškodralı Süleyman Efendi'ye nisbet edilen üçüncü bir kol ise Acizîlik'tir.¹ Bu kol ile diğer bir kol olan Tegallübiyye'nin Anadolu'da herhangi bir faaliyetine rastlanmamıştır.

A. SA'DÎLİK'TE USUL

Sa'dîlik, kıyâmî zikir usûlünü benimsemiş bir tarikattır. Diğer kıyâmî zikri tercih eden tarikatların âyinlerinde olduğu gibi, bu tarikatın âyinlerinde de ayakta karşılıklı zikir safları oluşturularak ve vücut ile baş sağa sola sallanıp döndürülerek zikredilir. Önce oturularak oluşturulan zikir halkasında şeyh efendinin Fatiha'sı ile zikir âyini başlar. Okunuşu bakımından Rıfâî evradına benzer özel bir beste ile Sa'dî evradı topluca okunur. Sonra bir süre kelime-i tevhid çekilir. Kısa bir duâ ve Fâtüha'dan sonra ayağa kalkılarak kıyam zikri başlatılır. "Hû", "Hay", "Allah", "Dâim", "Kayyûm" gibi Allah'ın isimleri zikredilir. Harfler belli edilmeden sadece sesle dile getirilen "kalbî" zikre geçildiğinde vurmali sazlar kullanılmaya başlar. İsm-i Celâl zikrinde mutlaka "halile" (zil) vurulur. Zâkirler zikrin temposuna uygun ilâhîler ve kasideler okurlar.² Sa'dî âyininin kendine mahsus bir özelliği şudur: Kalbî zikre başladığında hastalar, özellikle de çocuklar, görevli dervişlerce tevhidhaneye getirilip yüzükoyun yere yatırılır. Şeyh efendi de bu hastalarla çocukların üzerinde zikrederek ve dua okuyarak yürür. Buna "Devsiyeye" denir. Hz. Peygamber'in doğduğu ay olan Rebîül-evvel ayında âyinin bu şekli mutlaka uygulanırdı.³

Yine Sa'dîliğe mahsus kalbî zikirde gerçekleşen bir özellik daha vardır: Şeyh efendi ile karşısında duran derviş göz göze bakışlar, derviş bir kalıp gibi donarak hareketsiz kalır, âyinin sonunda yine şeyhin bakışı ile eski haline döner. Buna "Sa'dî dondurması" denilir.⁴

Sa'dî tarikatı mensupları, tarikatın asıl merkezi olan Şam'da, Emeviye Camii'nde cuma namazlarından sonra âyin düzenlerlerdi.

¹ Bursalı M. Tahir, age. I, 123-124.

² İnançer, "Sa'dîlik/Sa'dîlikte Zikir Usulü ve Musiki", *DBİA*, VI, 394-395.

³ Aynı yer.

⁴ Aynı yer.

Merkezdeki bu usûlün yansıması olarak İstanbul'da da Ayasofya Camii'nde özellikle kadir geceleri, Sa'dî âyini düzenlenirdi.¹ Sa'dî tarikatına mahsus bir diğer husus, özel "nevbe"² törenleridir. Nevbe töreninde tevhidhanede bulunan herkes vurmali saz kullanır. Şeyh efendi, zâkirbaşı, seyitler ve on iki yaşından küçük şeyh çocukları halîle; halifeler ile misafir şeyhler nevbe; zâkirler kudüm; bütün dervişler bendir ve mazhar vururlar. Bu âyinde, önce "nevbe takdimi" denilen yerde ve gökteki her varlığın Allah'ı zikretmekte olduğunu belirten Kur'an ayetleri zâkirbaşı tarafından okunur. Sonra Mevlânâ'nın *Mesnevi*'sinden alınan Hz. Peygamber'in Medine Mescidi'nde minber yapılmadan önce sırtını dayayarak hutbe okuduğu direğin (veya kuru hurma ağacı gövdesinin) minberin yapılması ve Hz. Peygamber'in artık sırtını dayamaması ile ayrılık acısından ağlayıp inlemesini anlatan menkıbe, yine özel bestesi ile okunur. Bundan sonra bütün sazlar vurularak "illallah Hay" ve "Allah yâ Dâim" zikrine başlanır. Sa'dîliğe mahsus bu zikir tarzına "tulûbî nevbe" denir. Sa'dî âyinlerinde ve özellikle nevbe töreninde Arapça güfteli şuuller okunursa da, ağırlık Türkçe ilâhilerdedir.³

B. İSTANBUL'DAKİ SA'DÎ TEKKELERİ

Ahmed Münib Efendi'nin *Mecmûâ*'sında, bu dönemde İstanbul'da yirmi üç adet Sa'dî Tekkesi sıralanırken, bunlardan "Şeyh Cafer Efendi" ve Çavuşdere'deki "Seyfi Efendi Tekkesi" arsa halinde gözükmemektedir. Hüseyin Vassâf, *Sefîne*'de yaptığı listede on dört Sa'dî Tekkesi sıralamaktadır⁴. *Rebber-i Tekâyâ*'da ise dokuz harap halde otuz iki tekke ismi verilmekte⁵, dolayısıyla Ahmed Münib Efendi'nin verdiği rakam doğrulanmaktadır.

¹ Aynı yer.

² Nevbe, sahan kapağına benzer bir kap üzerine gerilmiş deriye, bir kayış ile ritmik darbeler vurularak çalınan değişik çap ve büyüklükteki bir vurmali sazdır, bkz. İnançer, aynı yer.

³ İnançer, aynı yer.

⁴ Vassâf, *Sefîne*, V. 270.

⁵ Yeşilzâde Mehmed Salih, *Rebber-i Tekâyâ*, ss. 26-29.

XIX. yüzyılda İstanbul'da bulunan Sa'di tekkelerini ve bunların buldukları yerleri şu şekilde sıralayabiliriz: “Abdusselâm (Kovacıdede) Tekkesi”, Kadı Çeşmesi'nde “Âbid Çelebi Tekkesi”¹, Defterdar'da “Balçık Tekkesi”², Eyüp'te “Cafer Paşa Tekkesi”³, Kasımpaşa'da “Ciğirimdede Tekkesi”⁴, Edirneköprüsü'nde

¹ Fâtih İlçesi, Kadıçeşmesi Şeyh Resmî Mahallesi, Otlukçu Yokuşu'nda bulunmaktaydı. Abdullâh-ı İlâhî (897/1491)'nin halifelerinden Âbid Çelebi (903/1497-8) tarafından kurulmuşsa da uzun süre metruk kalmış ve Sa'diye'den *Deli Şeyh* lâkaplı Şeyh Hüseyin Hamdi Efendi (1257/1841) tarafından yeniden ihyâ edilmiştir. Hamdi Efendi, Taşlıburun Tekkesi'nden hilâfet almış ve Hasîrizâde Tekkesi şeyhine damad olmuştur. Sa'di âyininininden önce *Mesnevî* okutması nedeniyle buraya şeyh olacak kişilere, Mesnevîhân olması şartı getirilmiştir. İkinci Mustafa Sıdkî Efendi (1308/1890) ve Şeyh Salahaddin Bey oturmuştur. 1918 Fâtih yangınıyla ortadan kalkan tekke bir daha yapılamamıştır. Tanman, Baha, “Âbid Çelebi Tekkesi”, *DBİA*, I, 57.

² Eyüp, Cezerî Mahallesi, Defterdar Caddesi, 67 ada 7 parsel sayılı, Tiryâki Hasan Paşa Vakfına bağlı Balçık Sa'di Tekkesi'nde; Seyyid Abdurrahim (1225/1810), Kambur Salim (1234/1818)-Uşşâkiyye'den Mehmed Sâdık (1242/1826), Mehmed Emin (1257/1841) ve Mehmed Ziya (1294/1874), Mehmed Ziyâ'nın kardeşi Mahmud Efendi (1299/1881) ve Safîr Hâlid Efendi (?) postnişin olmuşlardır. Ahmed Muhyiddin, *Tomâr*, s. 44. Ayrıca bkz. Akbatu, Şinasi, “İstanbul Tekkeleri Silsile-i Meşayihî”, *İslâm Medeniyeti*, V, s. 97; Özdamar, Mustafa, *Dersaadet Dergâhları*, s. 47.

³ Eyüp, Kalanderhâne Caddesi üzerinde 57 numarada bir medrese ve türbeden oluşan külliye içerisinde bulunan Ca'fer Paşa (*Hacı Yahyâ Kâdirî veya Kırîmî*) Tekkesi, XIX. asrın ortalarına kadar Kâdirî meşihâtına bağlı kalmakla birlikte, asrın ikinci yarısından itibaren Sa'di meşihâtına geçmiştir. 1249/1833'de Seyyid Hasan Efendi (Kâdirî) (bkz. Hatice Aynur, a.g.m., s. 34), 1289/1872'de Süleyman Efendi b. Mehmed, 1301/1883'de 1341/1922'de Mehmed Sâlih Sırrı Efendi (Sa'di) postnişin olmuştur. (Geniş bilgi için bkz. A.B. Turnalı-E. Yücel, “Az Bilinen Tekkelerin Yerlerine Dair Bir Araştırma”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı 70-71, Şubat 1991, s. 177-180). Mehmed Süreyyâ'nın *Sicilli Osmânî*'sinde, Eyüp'te Sa'diye'den Câfer Paşa Dergâhı şeyhleri olarak Mustafa Efendi (1255/1839), Kırmılı Süleyman Avnî Efendi (1287/1871) olarak geçer. Bkz. Mehmed Süreyyâ, *Sicilli Osmânî*, III, s. 102 ve IV, s. 472.

⁴ Kasımpaşa, Camii Kebîr Mahallesi, Refik Saydam Caddesi, Küçük Hamam Sokağı, 926 ada 1 parselde bulunmaktaydı. Asrın sonlarında Şeyh Cafer-i Sâdık Efendi (1317/1899) ve oğlu Şeyh Halil Cemâleddin Efendi isimleri tespit edilebilmektedir. Albayrak, Sadık, *Son Devir Osmanlı Uleması*, s. 123, 156-157 nolu vesika.

“Çakırağa Dergâhı”¹, Karagümrük’te “Ejder Tekkesi”², Yüksekaldırım’da “Fındızkâde (Ahmed İshak) Tekkesi”³, Üsküdar Tabutcular’da “Ganî Efendi (Hallaç Baba) Dergâhı”⁴, Kadıköy Kuşdili’nde Hamidiye (Abdulbâki) Tekkesi”, Mevlevîhâne Kapısı’nda “Hasan Kudsî Efendi Tekkesi”⁵, Sütlüce’de “Hasırîzâde Tekkesi”, Halıcılar Köşkü’nde “İsâ Efendi Tekkesi”⁶, Dâvud Paşa

¹ Edirnekapı, Salmatomruk civarında asrın başlarında kurulan Sa’diyeden Çakır Ağa Tekkesi şeyhleri şöyledir: 1- Ejder Efendi halifesi Seyyid Edhem Sabri Efendi (1243/1827). 2- Ejder Efendi’nin bir başka Halifesi olup Medine’de vefat eden Ahmed Sabri Efendi (1255/1839). 3- Eyüplü Şeyh Hulûsi Efendi (1287/1870). 4- Şeyh Hulûsi Efendi halifeleri Ali Haydar (1301/1883) ve Şeyh Hasan Efendi (1308/1890). Zakir Şükrî, a.g.e., s. 15; Akbatu, Şinasi, “İstanbul Tekkeleri Sîlsile-i Meşâyih”, III, s. 69; Özdamar, Mustafa, a.g.e., s. 106.

² Fatih, Hatice Sultan Mahallesi, Uzunyol Sokağı, 2521 ada 30 parselde bulunmaktadır. (Özdamar, a.g.e., s. 94) Bu sırada Tepedelenli Ali Paşa tarafından yaptırılan tekke meşihâtında Şeyh Mustafa Celâleddin Efendi halifesi Ejder Mehmed Sıdkî (1244/1828). Sıdkî Efendi’nin oğlu Şeyh Ali Rızâ (1277/1860), Şeyh Feyzullah Efendi (1293/1876) ve Şeyh Hakkî Efendi. Ahmed Muhyiddin, *Tomâr*, s. 95; Zakir Şükrî, a.g.e., s. 70; Akbatu, Şinasi, a.g.m., V, s. 106.

³ 1217/1802 tarihinde yapılmıştır. Şeyh Ahmed İshak Efendi (1226/1811). Karabacak Şeyh Ali Hulûsi Efendi’nin halifesi Seyyid Fındızkâde Ahmed Râşid Efendi (1244/1828). Râşid Efendi’nin halifesi Şeyh Osman Nûrî Efendi (1270/1853), Nûrî Efendi’nin oğulları Ali Haydar Efendi (1285/1868), Şeyh Ahmed Şemsî Efendi (1310/1892) ve Şeyh Mehmed Ârif Hilmi Efendi (1327/1909) sırasıyla meşihâta geçmiştir. Zakir Şükrî, a.g.e., s. 62. Ayrıca bkz. Mehmed Süreyyâ, *Sicilli*, I, s. 283.

⁴ Vassâf, *Sefîne*, II, s. 53.

⁵ Zâkir Şükrî Efendi’nin *Mecmûâsı*’nda, “Mevlevîhane kapısı civarında Mimâr Acem Kurbünde Şeyh Matrak Sa’dî adıyla geçen dergâh, diğer kayıtlarda *Arabzâde Tekkesi* olarak zikredilmekte ve 1251/1835’de inşâ edildiği söylenmektedir. Tekke meşihâtı şu şekildedir: Şeyh Matrak Hasan Mısırî (1260/1844). Şeyh Abdurrahman Hıfzî Efendi (1265/1848’de tekkeden ayrıldı 1280/1863 senesinde vefat etti). Bundan sonra meşihâta Rifâî şeyhleri geçse de üç postnişin sonra tekrar 1302/21 Ekim 1884), Şeyh Osman Nihad Efendi (ö. 1312/1894) ve oğlu Mustafa İzzî Efendi ile aslî tarikatına intikal etmiştir. Ancak Rifâî postnişinler döneminde de Sa’dî âyinleri yapılmaya devam etmiş olmalıdır. Bkz. Zakir Şükrî, a.g.e., s. 48; Özdamar, Mustafa, a.g.e., s. 118.

⁶ Hasan Halife Mahallesi, Vatan ve Halıcılar Caddesi’nin kesiştiği köşede bulunmaktadır. “*Kilise Tekkesi*” olarak da bilinmektedir. Halvetiyye Dergâhı olarak vakfedilmiş daha sonra Sa’diyye meşâyihî eliyle idare edilmiştir. Postnişin listesi şimdilik bilinmemektedir.

Kalesi'nde "Kadem (Halil Hamid Paşa) Tekkesi"¹, Gümüşsuyu'nda "Kantarcıbaba Tekkesi", Üsküdar Ahmediye'de "Malatyalı İsmâil Ağa Tekkesi"², Şehremi'nde "Râşid Efendi Tekkesi", Davut Paşa İskelesi'nde "Sancaktar Tekkesi"³, Üsküdar Çavuş Deresi'nde "Seyfi Efendi Tekkesi", Otaklılar'da "Sır Tekkesi", Okmeydanı'nda "Şeyh Cevher Tekkesi", Eyüp'te "Taşlıburun (Lagari) Tekkesi", yine Eyüp'te "Mûsâ Çavuş (Kırpası) Tekkesi"⁴.

Bu listenin dışında, 19. yüzyılın sonlarında İstanbul'da bazı Sa'di tekkelerinin kurulduğu da görülmektedir. Mesela Şehremi Ca'fer

¹ 1199/1784 tarihinde Davutpaşa İskelesi olarak bilinen Samatya Kasap İlyas Mahallesi'nde Sadrâzam Halil Hamid Paşa'nın binâ ettiği (*Fatih Camileri*, 282; Tanman, Baha, "Kadem-i Şerif Tekkesi", *DBİM*, IV, s. 327-28) Sa'diyye'den Kadem-i Şerif Tekkesi şeyhleri şöyledir: Sultan II. Ahmed tarafından Sûr-ı Hümâyûn münasebetiyle İstanbul'a davet edilen Şamlı Şeyh Ebu'l-Vefa Hazretlerinin halifesi Şeyh Mehmed Ziyâd Efendi (1205/1790) ilk postnişin olarak tayin edilmiş yerine oğulları; Seyyid Ahmed Efendi (?), Seyyid Abdurrahman Efendi (?), Seyyid Mehmed Efendi (?) ve Seyyid Abdullatif Efendi (1267/1850), Abdullatif Efendi'nin oğlu el-Hâc Ahmed Ağâh Efendi (1293/1876), Âgâh Efendi oğlu Şeyh İsmail Bedreddin Efendi (1332/1913) geçmiştir. Zakir Şükri, a.g.e., s. 20-21; Akbatu, Şinasi, a.g.m., IV, 74; Özdamar, Mustafa, a.g.e., s. 135.

² Üsküdar İlçesi Tavâşi Hasan Ağa Mahallesi'nde bulunmaktadır. *Kapı Ağası, Kapı Ağası İsmail Ağa, Kovacı, Koğacı Efendi, Koğacı Dede, Fethi Efendi, Şeyh Fethi Efendi, Şeyh Keçi* adlarıyla da bilinmektedir. (A. Vefâ Çobanoğlu, "Malatyalı İsmâil Ağa Camii ve Tekkesi", *DBİA*, V, 279-280) Meşihatta ise Seyyid Mehmed Fethullah Efendi (Aynur, a.g.m., 37), Şeyh Şemseddin Efendi (Vassâf, *Sefîne*, V, s. 270) bulunmuştur.

³ Koca Mustafa Paşa'da Yedikule'ye giden caddenin sağ tarafında bulunmaktadır. XIX. asrın başlarından itibaren Sancaktar Hayreddin Mescidine Sa'diyye Meşihâtı konularak tekke oluşturulmuştur. Burada Seyyid Hâfız Mustafa Efendi (Aynur, *Sâliha Sultan*, 34, no, 26). Şeyh Rıfat Efendi (Ahmed Münib, *Mecmûâ-i Tekâyâ*, 7) ve Şeyh Sadeddin Efendi (Vassâf, *Sefîne*, V, 270) isimleri tespit edilebilmektedir. Şu anda Cami olarak kullanılmaktadır. Tanman, "Sancaktar Hayreddin Mescidi ve Tekkesi", *DBİA*, VI, 448-49.

⁴ Dügmeçiler Caddesi, Bıçakçı Ömer Sokak, 199 ada, 1 parsel üzerinde bulunmaktaydı. (Özdamar, a.g.e., IV, 34) Şeyh Emin Efendi halifesi Sa'di Mustafa Tefvik Kırpasî (1234/1818). (Ayvansarâyî, *Hadîka*, I, 268; Mehmed Süreyyâ, a.g.e., IV, s. 466); Sıvacı Sâdık (1247/1831), Rifâiyye'den Yazıcı İbrahim (1273/1856), Nakşî Hâfız Ahmed (1282/1865), halifesi Mehmed Bahauddin (1300/1882) ve Mehmed Celâleddin efendiler bu dergâhta meşihat etmiştir. Zakir Şükri, a.g.e., s. 55; Özdamar, Mustafa, a.g.e., 34.

Ağa Mahallesi'nde bulunan "Mehmed Râşid Efendi (Înâdiye) Tekkesi"¹ bunlardan birisidir.

Burada kısaca, İstanbul'da bulunan önemli Sa'di tekkeleri ve bunların postnişinleri üzerinde durmak istiyoruz.

C. SA'DİLİK KOLLARI

1. Vefâilik

Vefâilik, İstanbul'da faaliyet gösteren Sa'diliğin ilk koludur. XVIII. asrın başlarında (1703 veya 1705)² Şam'dan İstanbul'a gelen Ebu'l-Vefâ-i Şamî'nin temsil ettiği bu kolun³ İstanbul'daki faaliyetleri tam olarak bilinmemektedir. Hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmayan Ebu'l-Vefâ-i Şamî'nin, Şam'dan İstanbul'a geldiği ve çok kısa bir süre kaldıktan sonra yerine halifelerini bırakarak tekrar Şam'a döndüğü, kaynaklarda tekrar edilen bilgiler arasındadır.⁴

Vefâilik, İstanbul'da Ebu'l-Vefâ-i Şamî'nin hilafet verdiği "Gözoğlu" lakabıyla tanınan Hüseyin Efendi (1149/1736-37), Ali Hulusî Efendi (1198/1783) ve Mehmed Ziyad Efendi (1205/1790) tarafından temsil edilmiş, bu şeyhlerin girişimleriyle temelleri atılan Taşlıburun, Mirza Baba ve Kadem-i Şerif tekkeleri, Vefâiliğin İstanbul'da faaliyet gösterdiği ilk merkezlerdir.⁵

2. Vefâi Tekkeleri

a) Abdülbâki Efendi Tekkesi

¹ Kurucu Şeyh Mehmed Efendi'den sonra 1313/1895 senesinde yerine oğlu Hâfız Mehmed Âkif Efendi geçmiştir. Albayrak, Sadık, a.g.e., s. 81, 73 nolu vesika.

² Vassaf, a.g.e., I, 342.

³ Ebu'l-Vefâ-i Şamî'nin silsilesi Sadeddin Cibâvî'ye şu şekilde ulaşır: Şeyh Ebu'l-Vefâ İbrahim b. Şeyh Yusuf es-Sa'dî, Şeyh Abdülbâkî b. Şeyh Ahmed b. Şeyh Ebûbekir b. Şeyh Bedreddin b. Şeyh Hasan el-Cibâvî b. Şeyh Muhammed b. Şeyh Saîd b. Şeyh Ebûbekir b. Şeyh İbrahim b. Şeyh Muhammed b. Şeyh Ali el-Ekhal b. Hazret-i Pîr Sadeddin el-Cibâvî eş-Şeybânî. bk. Vassâf, *age*, 1, 363.

⁴ Vassâf, *age*, 1, 342; Işın, "Sa'dilik", *DBLA*, VI, 392.

⁵ Işın, aynı yer.

Abdülbâki Efendi Tekkesi, Kadıköy Kuşdili mevkiinde, Zühdü Paşa Mahallesi'nde bulunmaktaydı. Tekkenin XIX.yüzyılın hemen başında kurulduğu bilinmektedir. İlk postnişin Şeyh Abdülbâki Efendi (1223/1808)'den sonra, önce oğlu İsmail Efendi (1264/1848), sonra torunları Ahmed Hayri (1274/1857) ve el-Hâc Şerîf Mehmed Efendi (1275/1859) meşihata geçmiş, bundan sonra tekke münhal kalıp yıkılmıştır¹.

Abdülbâki Efendi Tekkesi'nin arsası üzerine Ayşe Sıdika Hanım 550 Osmanlı Lirası harcıyarak "Mecidiye Tekkesi"ni inşâ ettirmiş, postuna Eyüp Taşlıburun Tekkesi mensuplarından Şeyh Hoca Tahsin Efendi'yi şeyh atamıştır. Bundan sonra dergâh, *Mecmûâ-i Tekâyâ* sahibi Bandırmalızâde Ahmed Münîb Efendi uhdesine tevcih edilmiştir². Ahmed Münîb Efendi daha sonra Hâşimiyye Kolu'nun âsîtânesi olan Bandırmalı Tekkesi şeyhliğine geçmiştir.

Tanman, buraya "Hamidiye Tekkesi" de dendiğini, bunun da muhtemelen II. Abdulhamid'in dergâh inşâsına katkıda bulunmuş olmasından kaynaklandığını söylemektedir³.

b) Hasîrizâde Tekkesi

Tekke, Beyoğlu, Sütlüce Mahallesi, Elif Efendi Sokağı'nda bulunmaktadır. 19. yüzyıl İstanbul tasavvuf hayatında oldukça canlı, toplum hayatında etkin ve hareketli, her kesimden insanın rağbet ettiği bir tarikat mekânıdır⁴.

Eyüp Taşlıburun Tekkesi'nin beşinci postnişini Kırımlı Şeyh Süleyman Sıdkî Efendi'nin damadı ve halifesi olan Mustafa İzzî Efendi, mürşidinin vefatıyla Sütlüce'ye taşınmış, bir müddet sonra

¹ Zakir Şükrî, *Silsilenâme*, s. 74; Tanman, Baha, "Abdülbâki Efendi Tekkesi", *DBĀA*, I, s. 29.

² Tanman, a.g.m., s. 29.

³ Tanman, aynı yer.

⁴ Sertoğlu, Mithat, "Sütlüce ve Üç Hattat Mezarı", *Hayat ve Tarih Mecmûâsı*, sy. 3 (Mart 1977), ss. 13-17; a. mlf. "Halıcıoğlu'ndan Kasımpaşa'ya", a.g.d., sy. 4, (Nisan 1977), ss. 15-21; a. mlf. "Kasımpaşa", a.g.d., (5 Mayıs 1977), ss. 48-53; Tanman, Baha, "Hasîrizâde Tekkesi", *İstanbul Üniversitesi Sanat Tarihi Yıllığı*, VIII, (1977), ss. 107-142; aynı mlf. "Hasîrizâde Tekkesi", *DBĀA*, IV, 7-9; aynı mlf. "Hasîrizâde Tekkesi", *DĀA*, VI, 384-86; Özdamar, Mustafa, a.g.e., s. 190.

kiracı olarak oturduğu mekânı ve bahçesini satın alarak 1199/1785 tarihinde *Hasırîzâde Tekkesi* diye anılan dergâhı kurmuştur¹.

Şeyh Mustafa İzzî Efendi (1239/1823), Şeyh Halil Efendi'nin oğlu ve Hasırîzâde Tekkesi'nin kurucusudur.² Daha önce Çağferâbâd Tekkesi'nin³ bulunduğu yere⁴, 1784 ya da 1987 yılında Hasırîzâde Tekkesi'ni inşa etmiş ve bu tekkenin ilk şeyhi olmuştur⁵. Mustafa İzzî Efendi'nin şeyhlik süresi (1199/1784 veya 1202/1787- 1239/1823)⁶ yaklaşık olarak 36 yıl sürmüştür.

Mustafa İzzî Efendi, Eyüp'te bulunan Sa'diye Tarikatı'ndan Taşlıburun (Lâgeri) Tekkesi şeyhi Süleyman Sıtkı Efendi'nin (1197/1783)⁷ damadı ve aynı zamanda halifesidir. 1795 yılında III.

¹ Zakir Şükrî, a.g.e., 58; Tanman, Baha, aynı yerler.

² İstanbul Sütlüce'de bulunan önemli Sa'di tekkelerinden biridir. 'Hasırîzâde Tekkesi' ayrı bir başlık altında ele alınmıştır.

³ Hüseyin Vassaf, a.g.e. s.356; ayrıca bkz. Koçu, Reşad Ekrem, "Çağferâbâd Tekkesi" maddesi, *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1963, c.6, s.3331; Sertoğlu, Midhat, "Sütlüce ve Üç Hattat Mezarı", a.g.mec. sayı:3, ss. 13-17; Tanman, Baha, a.g.m. s.112.

⁴ Reşad Ekrem Koçu, Çağferâbâd Tekkesi'nin Vakâ-i Hayriye'den (Yeniçeri Ocağı'nın kapatılması) sonra kapatılan diğer Bektaşî tekkeleri gibi, bu tarikatın elinden alınarak Nakşibendiler'e verildiğini ve *Mecmuâ-i Tekâyâ'da* Nakşibendî tekkeleri arasında adı geçen Bademli Tekkesi ismini aldığını iddia etmektedir. Bkz. Koçu, Reşad Ekrem, aynı yer.

⁵ Ahmed Sâfi, *Sefinetü's-Sâfi*, c.12, s.1381; Hüseyin Vassaf'ın *Sefine*'de belirttiğine göre Şeyh Süleyman Sıtkı Efendi, oğlu İsmail Neca ile damadı Mustafa İzzî Efendi'yi Sütlüce'de bir zaviye tesisine memur etmiştir. Bkz. Hüseyin Vassaf, a.g.e. , c.1, s.354.

⁶ Baha Tanman, "Hasırîzâde Tekkesi" adlı makalesinde, yazarı ve yazıldığı tarih belli olmayan yazma bir mecmuada Hasırîzâde Tekkesi'nin kuruluş tarihi (târih-i binâ-i zâviye) olarak 1199 / 1784 yılının verildiğini belirtmektedir. Midhat Sertoğlu'nun "Sütlüce ve Üç Hattat Mezarı" makalesinde ise 1787 tarihi verilmektedir. Hüseyin Vassaf da 1199/1784 tarihini vermektedir ki, bize göre de bu tarih daha isabetlidir.

⁷ Taşlıburun (Lâgeri)Tekkesi şeyhi Süleyman Sıtkı Efendi (ö.1197/1783), Çelebi Şeyh Abdurrahman Efendi'nin halifesidir. Kırım'da Ruslara karşı savaşmış ve bir süre burada kalmıştır. Daha sonra mânevi bir ihtarla İstanbul'a gelerek Taşlıburun Tekkesi şeyhi Abdurrahman Efendi'nin hizmetine girmiş; burada seyr u sülûkunu tamamlayarak onun halifesi olmuştur. Süleyman Sıtkı Efendi, şeyhinin ölümü üzerine bu tekkeye postnişin olmuştur. Bkz.Vassaf, a.g.e. c.I, s.345; Tabibzâde M. Şükrü, *Mecmuâ*, s.57; aynı müellif, *Silsilenâme*, s.16.

Selim'in teşebbüsüyle Halıcıoğlu'nda kurulan, Mühendishâne-i Berrî-i Hümayûn'un¹ açılış töreninde duâda bulunmuştur. Bundan sonra da okulun her tamiri veya açılışında, Sütlüce Hasırîzâde Tekkesi şeyhlerinin duâ etmeleri âdet haline gelmiştir.²

Yerine oğlu Süleyman Sıdkı Efendi'yi³ bırakan Mustafa İzzî Efendi, 1823'de vefat etmiştir. Kabri, tekkenin mihrab duvarına bitişik olan türbede⁴ bulunmaktadır.

Kaynaklarda Mustafa İzzî Efendi'nin şiirle ilgilendiği ve bazı şiirleri olduğu belirtilmektedir.⁵

Şeyh Süleyman Sıdkı Efendi (1253/1837), Şeyh Mustafa İzzî Efendi'nin oğlu ve Elif Efendi'nin de dedesidir. Annesi, Eyüp'te bulunan Taşlıburun (Lâgeri) Tekkesi şeyhi Süleyman Sıdkı Efendi'nin kızı Saliha Hatun'dur. "Şeyh Sülün Efendi" lakabıyla tanınmıştır.⁶ 1239/1823'de babasının ölümünden sonra onun yerine şeyh olmuş; bu görevi 1837'de vefatına kadar sürdürmüştür.⁷ Yaklaşık on dört yıl süreyle Hasırîzâde Tekkesi'nde şeyhlik yapmıştır.

Süleyman Sıdkı Efendi, Fatih Çarşamba'da bulunan Nakşbendiyye Tarikatı'ndan ve Murad Molla Tekkesi⁸ şeyhi

¹ İstanbul Halıcıoğlu'nda , 1795 yılında topçu subayı yetiştirmek amacıyla kurulan okul.

² Ahmed Sâfi, *Sefînetü's-Sâfi*, s.1381; Vassâf, *Sefîne*, s.354.

³ Hasırîzâde Tekkesi Şeyhi Süleyman Sıdkı Efendi, yine bir Sa'di Tekkesi olan Taşlıburun (Lâgeri) Tekkesi şeyhi Süleyman Sıdkı Efendi ile karıştırılmamalıdır. Hasırîzâde Tekkesi Şeyhi Süleyman Sıdkı Efendi, onun torunudur.

⁴ Ahmed Sâfi, a.g.e., s.1382 ; Vassâf, a.g.e., s.355.

⁵ Baha Tanman, Elif Efendi'nin kızı Elife Orbeyi'nin, Hasırîzâde şeyhlerinin şiirlerini içine alan bir defterde Mustafa İzzî Efendi'nin de eserlerinin olduğunu ifade ettiğini belirtmektedir. Tanman, Baha, "Hasırîzâde Tekkesi" a.g.e. s.112.

⁶ Ahmed Sâfi, a.g.e., c.12, s.1381; Elif Efendi, a.g.e., s.45; İnal, Mahmud Kemal, "Muhtar" maddesi, *Son Asır Türk Şairleri*, İstanbul 1969, c.2, s.983; Tanman, Baha, a.g.m. s.112.

⁷ Ahmed Sâfi, a.g.e.,s.1383 ; Hüseyin Vassâf, a.g.e., s.357.

⁸ Fatih semtinde bulunan tekke, "Murad Efendi Tekkesi" olarak da bilinmektedir. Damatzâde Mehmed Murad Efendi tarafından yaptırılmış; altı yıl sonra bu yapıya kütüphane eklenmiştir. Bkz. Şükri, a.g.e. s.16; Tanman, Baha, "Murad Molla Tekkesi ve Kütüphanesi", *DBİA*, V, ss. 516-517.

Mehmed Murad Efendi'den¹ “*Mesnevî*” okuyarak bu konuda icâzet² almıştır. Ayrıca Nakşbendiyye Tarikatı'ndan kendisine hilâfet³ hırkası giydirilmiştir. Daha sonra Mevleviyye Tarikatı'na da intisab etmiş; Mevlevî sikkesi⁴ giyerek kendi dervişlerine de aynı sikkeyi giydirmiştir.⁵

Genç yaşında olmasına rağmen akranları arasında bilgi ve ahlâkıyla sıvrılan Süleyman Sıdkı Efendi, dönemin hükümdarı II. Mahmud'un da dikkatini çekmiştir. Birkaç defa tekkeye gelip şeyhi ziyaret eden hükümdar, tekke binasını yeniden yaptırmaya karar vermiştir⁶. Ayrıca II. Mahmud, bir fermanla Süleyman Sıdkı Efendi'yi Rifâiyye, Bedeviyye ve Sa'diyye tarikatlarına münhasır olmak üzere “Şeyhü'l- Meşâyih”⁷ tayin etmiştir.

Kısa sayılabilecek hayatında birçok talebe yetiştiren Süleyman Sıdkı Efendi, kırk iki yaşındayken, 1253/1837 yılında vefat etmiştir. Tekkeye bitişik türbede babasının yanına defnedilmiştir.⁸

Süleyman Sıdkı Efendi, “Kürsü Şeyhi”¹ olduğundan çeşitli konularda makaleleri vardır.² Ayrıca şair olarak da tanınmıştır.³

¹ Mehmed Murat Efendi (ö.1264 / 1848)'nin hayatı için bkz. Cevdet Paşa, *Tezâkir*, (Tetimme, 40), (Haz. C. Baysun), Ankara 1967, ss.13-17; Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, c.I, s.133; Muallim Nâci, *Osmanlı Şairleri*, (Haz. Cemal Kurnaz) Ankara 1986, s.77; Şemseddin Sami, “Murad Efendi, Şeyh el-Hâc”, *Kamûsu'l-A'lâm*. VI.4248-4249; Vassâf, *Sefîne*, II, ss.236-237; İbnülemin, *Son Asır*, c.1, s.236; Gökman, Muzaffer, *Murad Molla, Hayatı, Kütüphanesi ve Eserleri*, İstanbul, 1943: “Molla Murad”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul 1986,VI, s. 389; Şentürk M. Hüdai, “Şeyh Mehmed Murad-ı Nakşibendî ve Vekâyi-Nâme'si”, *İstanbul Araştırmaları*, Sayı 1, Bahar 1997, ss. 17-41.

² Dinî ve tasavvufî mahiyetteki bilim dallarında diploma karşılığı olan belge. Bkz. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. II, s.121.

³ Şeyhin yerine geçme, görev ve sorumluluğunu sürdürme.

⁴ Mevlevîliğe mensup kişilerin başlarına giydikleri başlığa Mevlevî sikkesi veya sikke denirdi.

⁵ Bu bilgiye dayanarak Süleyman Sıdkı Efendi'nin Mevleviyye Tarikatı'ndan da hilafet aldığını söyleyebiliriz.

⁶ Ahmed Sâfi, a.g.e. c.12, s.1382; II Mahmud devrinde (1808-1839), 1836 yılında yeniden yapılan tekkeden günümüze sadece büyük bahçe kapısı kalmıştır. Kapının üzerindeki kitabenin ortasında II. Mahmud'un tuğrası yer almaktadır. Ayrıca bkz. Tanman, Baha, a.g.m. s.113.

⁷ “Şeyhlerin şeyhi” anlamını taşıyan bir pâyeye.

⁸ Ahmed Sâfi, *Sefînetü's-Sâfi*, s.1383 ; Hüseyin Vassâf, *Sefîne*, s.358.

Şiirlerini topladığı bir *Divançe*'si⁴ mevcuttur.⁵ Son günlerine kadar, zikir meclislerinde okunan ilâhilerin başında, sözlerinin Süleyman Sıdkı Efendi'ye ait olduğu bilinen cumhur ilâhisi⁶ gelirdi.

Süleyman Sıdkı Efendi'den sonra Hasırîzâde Tekkesi'ne şeyh olarak büyük oğlu Hasan Rıza Efendi (1302/1884) geçmiştir.⁷ Hasan Rıza Efendi, ilâhi aşka ve çok cezbeli bir hayata sahip olduğundan, 1281/1864 yılında şeyhlik görevini küçük kardeşi Ahmed Muhtar Efendi'ye⁸ bırakarak Üsküdar'da bir evde inzivâya

¹ Cuma namazından önce veya sonra camide vaaz veren din alimi.

² Bu makaleler matbu değildir.

³ İnal, Mahmud Kemal, "Sıdkı" maddesi, *Son Asır Türk Şairleri*, c.III, s.1671; Tanman, Baha, "Hasırîzâde Tekkesi", s.113.

⁴ Küçük divan.

⁵ Ahmed Sâfi Bey, Süleyman Sıdkı Efendi'nin şiirlerini topladığı eserin, bu dergahta çocukları tarafından mahfuz bulunduğunu ifade etmektedir. Ahmed Sâfi, a.g.e. c.12, s.1382. Fakat araştırmalarımızda bu eser bulunamamıştır. Muhtemelen dergah yangınında diğer bazı eserlerle birlikte bu eser de yanmıştır.

⁶ Evsat ve Nim-evsat usullerinde ölçülenmiş ve tarikat zikirlerinde dervişlerin koro halinde okudukları ilâhilere verilen ad.

Ahmed Sâfi, *Sefinetü's-Sâfi* adlı eserinde Süleyman Sıdkı Efendi'nin bir şiirini de vermektedir:

*“Gönül envârı burşid-i hakikatten münevverdir
Onun çün sırr-ı remzî ilm-i esmâya mazhardır*

*Hicâb ancak yine kendi özündür yoksa ey zâhid
Tecelliyât-ı vahdet serteser âlemde izhardır*

*Hemen sen murğ-ı cânın lâne sâz-ı bâğ-i teslîm et
Gelir gam çekme asla rızık maksûma mukaddestir*

Tecellî-i celâl eylese me'yûs-ı atâ olma

Tecelliyât-ı envâr-ı cemâl elbet mukaddestir”. Ahmed Sâfi, a.g.e. c.12, s.1382.

⁷ Ahmed Sâfi, a.g.e. c.12, s.1384; Tanman, Baha, a.g.m. s.114.

⁸ Süleyman Sıdkı Efendi'nin üç oğlu vardır. Bunlardan ikincisi, İsmail Necâ Paşa (ö.1314/1896), babasından halifelik almasına rağmen askerlik mesleğini seçmiştir. 1269/1852 Rus savaşında (mirlivâ) topçu komutanlığında bulunarak büyük gayret ve başarı göstermiştir. Bundan sonra emekliliğini istemiş ve inzivâ hayatına çekilmiştir. İsmail Necâ Paşa 80 yaşında vefat etmiş ve “*Cezâire-i Mesnevî*” müellifi Mevlevî Yusuf Sîne-çâk hazretlerinin kabrinin yanına defnedilmiştir.

çekilmiştir. 1302/1884 yılında, 73 yaşında iken yine burada vefat etmiştir. O da tekkedeki türbeye defnedilmiştir.¹

Hasan Rıza Efendi'nin de şairlik yönünün bulunduğu ve bazı şiirlerinin olduğu bilinmektedir.²

Ağabeyinin uzlete çekilip şeyhlik görevini bırakmasından sonra, Süleyman Sıdkı Efendi'nin en küçük oğlu Ahmed Muhtar Efendi, Hasırîzâde Tekkesi'ne şeyh olmuştur.³

Elif Efendi'nin babası Şeyh Ahmed Muhtar Efendi¹ (1236/1820-1319/1901), Hasırîzâde Tekkesi'nin dördüncü

Matbu olmayan Arapça, Farsça ve Türkçe şiirleri vardır. Ahmed Sâfi, a.g.e. c.12, s.1386-1387.

¹ Ahmed Sâfi, aynı yer; Tanman, Baha, aynı yer.

² Ahmed Sâfi Bey, Hasan Rıza Efendi'nin bir hayli şiiri olduğunu, fakat meczûbâne durumundan dolayı bunların çoğunun kaybolduğunu, elde kalan dört-beş parçanın da babası ve ailesine ait şiir mecmuasında kayıtlı bulunduğunu kaydetmektedir. Ahmed Sâfi, *Sefînetü's-Sâfi*, s.1385.

Yine *Sefînetü's-Sâfi* de, onun Hz. Peygamber (s)'e yazdığı bir na't-ı şerifi verilmektedir:

*“Kudûmun Hak Teâlâ'dan atâdır, Yâ Rasûlallah
Zubûrun derd-i isyâna devâdır, Yâ Rasûlallah*

*Hevâ-yı nefis ile müstağrak-ı deryâ-yı isyânım
Elîm tut düşmüşüm, hâlim hebâdır, Yâ Rasûlallah*

*Dahîl-i bandanım, bir garîb ü bî-kesim şaha
Niyâzım bazretinden, ilticâdır, Yâ Rasûlallah*

*Rızâat derd-i mendin lütf u ibsânın niyâz eyler
Boyun bükmüş kapunda bir gedâdır, Yâ Rasûlallah.”*

Bu na't'ı Hüseyin Vassaf, Süleyman Sıdkı Efendi'ye, Ahmed Safi Bey ise Şeyh Hasan Rıza Efendi'ye atfetmektedir. Bkz. Ahmed Sâfi, a.g.e., ss.1384-1385; Vassaf, *Sefîne*, c.I, s.358.

³ Ahmed Sâfi Bey, Ahmed Muhtar Efendi'nin, babasının ölümünden sonra ağabeyi Hasan Rıza Efendi ile birlikte adı geçen dergâha şeyh olduklarını, ancak Ahmed Muhtar Efendi'nin henüz 18 yaşında olması ve tahsilinin devam etmesinden dolayı hizmet-i meşihat görevinin Hasan Rıza Efendi tarafından ifâ edildiğini belirtmektedir. Ahmed Safi, a.g.e. c.12, s.1389, ayrıca bkz. Elif Efendi, a.g.e. s.54.

şeyhidir. Şeyhlik süresi (1864-1879) toplam on beş yıldır². Ahmed Muhtar Efendi, Sa'diyye Tarikatı halifelliğini babasından almış, yine bu tarikatın hırkasını da babasının halifelerinden olan ve aynı zamanda halasının oğlu Şeyh Atâullah Efendi'den giymiştir.³

Ahmed Muhtar Efendi, "Mesnevihan-ı Şehir"⁴ diye tanınan Hâce Hüsameddin Efendi'den (1281/1864) *Mesnevî* dersi görmüştür. Ayrıca, Şâzili Şeyh Mehmed Emin Efendi ve İbrahim Berrâdetü'l-Medeni'den⁵ Şâziliyye Tarikatı hilâfeti almıştır.⁶ Daha

¹ Hasırîzâde Tekkesi şeyhi Ahmed Muhtar Efendi, yine bu dönemde yaşamış Giritli Ahmed Muhtar Efendi (1328/1910) ile karıştırılmamalıdır. Giritli Ahmed Muhtar Efendi, tasavvufi mahiyetteki te'lif ve tercüme eserleriyle tanınmış son devir Osmanlı edibi ve devlet adamıdır.

² Baha Tanman, Ahmed Muhtar Efendi'nin şeyhlik süresini 1837'den, ağabeyi Hasan Rıza Efendi ile birlikte başlatmaktadır. Fakat o, bu dönemde fiilen şeyhlik yapmamıştır. Ancak Hasan Rıza Efendi'nin şeyhlik görevini bırakmasından sonra (1281/1864) bu görevi yürütmeye başlamıştır.

³ Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliya*, c.1, s.362; Ahmed Sâfi, a.g.e., c.12, s.1389; Tanman, Baha, a.g.m., s.113. Ahmed Sâfi ve Hüseyin Vassâf, babası Süleyman Sıdkı Efendi'nin ağır hastalığından dolayı ayağa kalkamadığından, oğlu Ahmed Muhtar Efendi'ye bir meclis huzurunda törenle libas, tâc ve hırka giydiremediğini; ancak onun ölümünden sonra bu görevi, halifesi ve halazâdesi Şeyh Ataullah Efendi'nin yerine getirdiğini bildirmektedirler.

⁴ Farsça, Mesnevî okuyan demektir. Kürsüde Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sini açıp, onu okuyup açıklayarak vaaz veren kimseye *mesnevi-han* denir. Mevlânâ'dan sonra onun yerine geçen Hüsameddin Çelebi, belli zamanlarda *Mesnevî*'yi okuyup şerhetmeye başlamıştır. İlk *mesnevi-han* ve bu işle ilk uğraşan Hüsameddin Çelebi, bazı kimselere aynı görevi yapmak için icazet vermiştir. Siraceddin Mesnevi-han da bunlardan biridir. Ondan sonra şeyh olan Sultan Veled de aynı görevi sürdürmüştür. Mesnevi-hanlar özel bir destar sararlardı. Son zamanlarda Konya'da Sıdkı Dede, İstanbul'da Hoca Hüsameddin ve Şeyh Osman Selahaddin, Selanikli Mehmed Es'ad Dede, Galata Mevlevihanesi şeyhi Ahmed Remzi Dede meşhur mesnevi-hanlardandır. Bkz. Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara 1997, s.503.

⁵ Ahmed Sâfi, Şeyh İbrahim Berrâdetü'l-Medeni'nin aslı Medine'den geldiğini, İstanbul Yıldız'da Şâzili Hânkâhı şeyhi ve Şeyh Muhammed Medeni'nin halifesi olduğunu belirtir. Şeyh Muhammed Medeni'nin de önemli Şâzili şeyhlerinden ve bu tarikatın şubelerinden Medeniyye'nin kurucusu olduğunu kaydeder. Ahmed Safi, *Sefinetü's-Sâfi*, s.1390.

⁶ Ahmed Sâfi, aynı yer; Hüseyin Vassâf, aynı yer; Tanman, Baha, a.g.e. s.114

sonra Hemdem Çelebi (1275/1859)¹ zamanında, Mehmed Dede (1274/1858)'den² Mevleviye Tarikatı hilâfeti almıştır.³

Elif Efendi'nin *Tenşitü'l-Muhibbîn*'de belirttiğine göre, Ahmed Muhtar Efendi, Horasanlı Sahibzâde Hoca Fazl Kâdir Efendi'den Nakşbendilik; Hamalı Şeyh Ömer el-Harîrî'den Rufâilîk ve Halvetî şeyhlerinden birinden de Halvetîlik icâzeti almıştır. Ayrıca Seyyid Ahmed el-Bedevî (675/1276)⁴ ve Gavs-ı A'zam Abdülkâdir-i Geylânî (562/1166)⁵ hazretlerine de mânevî bağlılığı vardır.¹

¹ Bu dönemde Mehmed Said Hemdem Çelebi, Konya Mevlânâ Dergahı'nda postnişinlik makamında bulunmaktadır. Hemdem Çelebi'nin hayatı için bkz. Ali Nutkî, *Defter-i Dervişan-II*, ss.39-41; İbnülemin, *Son Asır*, IV, s.628; Gölpinarlı, Abdülbaki, a.g.e. s.171; Küçük, Sezai, a.g.e., ss.52-54. Türkçe, Arapça, Farsça şürleri bulunan Said Hemdem Çelebi, ta'lik yazıda maharet sahibidir. Birçok levha ve işlenmiş mühür baskıları mevcuttur. Bkz. Elgin, N., 'Mehmed Said Hemdem Çelebi ve Sadrazam Reşid Paşa', *Anıt Dergisi*, sy. 28, Nisan 1961, ss.5-8; Küçük, Sezai, a.g.e., s.6.

² İstanbul Beşiktaş Mevlevihânesi'nin on dördüncü postnişini olan Mehmed Said Dede, özellikle neyzenlikte, zamanının üstadlarından kabul edilmektedir. Mehmed Said Dede için bkz. Mehmed Süreyya, *Sicilli Osmani*, I, s.264; Küçük, Sezai, a.g.t., ss.128-129.

³ Ahmed Sâfi, a.g.e. c.12, s.1390; Elif Efendi, babası Ahmed Muhtar Efendi'nin Mevlevî Tarikatı'na nisbetlerini, Yenikapı Mevlevî Şeyhi Osman Selahaddin Efendi vasıtasıyla olduğunu belirtmektedir. Elif Efendi, a.g.e. s.50.

⁴ 13. yüzyılda, Mısır'ın Delta Bölgesi'nde, Bedeviye Tarikatı'nın kurucusu. Bedeviye ve kaynakları için bkz. Trimmingham, *The Sufi Orders in Islam*, Oxford 1971, ss.79-80; "Bedevi Tarikatı Tekkeleri", "Bedevi Topu", *İstanbul An.*, V, s.2364; "Bedevi", "Bedevi Topu", Pakalın, *OTDTS*, I,ss.191-192; Kara, Mustafa, "Ahmed el-Bedevi", *DİA*, V, ss.318-319; Tanman, Baha, "Bedevilik", *DBİA*, II, ss.121-122.

⁵ Asıl adı Muhyiddin Ebu Muhammed b. Ebu Salih Zengidost olan Abdülkadir Geylani (470/1076 -562/1166), Hazar'ın güneyinde Gilan'a bağlı Neyf köyünde doğmuş, 562/1166'da Bağdat'da vefat etmiştir. İlk tahsilini memleketinde yaptıktan sonra on sekiz yaşında, devrin ilim ve irfan merkezi Bağdat'a gelmiş, burada değişik alimlerden ders alarak tahsilini tamamlamıştır. Ebu'l-Hayr Muhammed b. Müslim Debbas (ö.525/1131) vasıtasıyla tasavvuf yoluna girmiş, 521/1127 yılından itibaren irşad ve nasihat faaliyetlerine başlamıştır. Abdülkadir Geylani, Gazali'nin geliştirip sistematize ettiği sünni tasavvuf ekolünü devam ettirmiştir. Adına izafetle Kadiriyye ve Geylaniyye diye anılan tarikatı, İslam dünyasının en yaygın tarikatlarından biri haline gelmiştir. Vaaz ve hutbeleri son derece etkili olan Abdülkadir Geylani'nin elli kadar eseri bulunmaktadır.

Sa'diye Tarikatı pîri² Sa'deddin Cibâvî'nin (700/1300) soyundan gelen Şamlı Şeyh Yunus eş-Şeybânî, İstanbul'u ziyarete geldiğinde, Hasırîzâde Tekkesi'nde Ahmed Muhtar Efendi'nin misafiri olarak kalmıştır.³ Bu misafirlikten memnun kalan Şeyh Yunus Şeybânî, Ahmed Muhtar Efendi'yi çok takdir etmiş ve yalnız Şeybânî soyundan gelenler arasında âdet olan beyaz sikke giymesi⁴ ve beyaz destar⁵ sarması için ona izin vermiştir.⁶

Bunlardan en tanınmış olanları, *el-Gunye*, *el-Fetbu'r-Rabbani* ve *Fütubu'l-gayb* adlı eserleridir. Bkz. Güner, Dilaver, *Abdülkadir Geylani*, İstanbul 2001, ss. 76 vd.

¹ Elif Efendi, a.g.e., ss. 48-49; Ahmed Muhtar Efendi bir şiirinde, Nakşbendiyye, Halvetiyye, Kâdiriyye ve Rifâiyye gibi bir çok tarikata da yakınlık duyduğunu ifade etmektedir.

*“Şeyh Sa'deddin hâdî-i tarikatdır bana
Hem tarik-ı Şâzîlî akvâ-yı nisbetdir bana*

*Mevlevîyem, Kâdirîyem Ahmedînin çâkerî
Nakşbendî'den de abz-ı feyz u himmetdir bana*

*Halvetîyim fârîgu'l-bâl ede Hak bu kemteri
Üns-ü billah ile matlab-ı sırr-ı vahdetdir bana*

*Kıldı Hak “Envâr-ı Kudsiye”yle zulumetden balas
Şeyb-i Şirvânî Velî nûr-ı basîretdir bana.”* Elif Efendi, a.g.e. s. 49.

² Farsça'da ihtiyar, yaşlı anlamına gelen kelimedir. Tasavvuf literatüründe ise tarikat liderine verilen isimdir. Bkz. Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 455.

³ Hüseyin Vassâf, *Sefîne*, s.362; Ahmed Sâfi, *Sefînetü's-Sâfi*, c.12, s.1390; Elif Efendi, *Tenşitü'l-Muhîbbin*, s.48; Tanman, Baha, Hasırîzâde Tekkesi, s.114; İnal, Mahmut Kemal, “Muhtar” maddesi, *Son Asır Türk Şairleri*, c.II, s. 984.

⁴ Genellikle Mevlevîlerin giydikleri külâha sikke denmektedir. Bu, dövme keçeden yapılan, yekpare bal rengi veya beyaz, bir karış dört parmak uzunluğunda, içiçe geçmiş iki katlı külâhtır. Sa'dilik'te de şeyhlerin beyaz sikke giymeleri adet olmuştur.

⁵ Destar, Farsça bir isim olup, başa giyilen takke, fes ve benzeri şeyler üzerine sarılan sarığa denilmektedir.

⁶ Hüseyin Vassâf, a.g.e. s. 363; Ahmed Sâfi, a.g.e. c.12, s.1390; Elif Efendi, a.g.e. s. Tanman, Baha, Hasırîzâde Tekkesi, s.114; İnal, Mahmut Kemal, “Muhtar” maddesi, *Son Asır Türk Şairleri*, c.2, s. 984; H. Vassâf ve Ahmed Sâfi, hac dönüşü Ahmed Muhtar Efendi'nin tarikat elbiselerini üzerinden çıkarp sadece fes

Ahmed Muhtar Efendi 1297/1879 yılında hacca gitmiş; yerine şeyh olarak oğlu Mehmed Elif Efendi'yi bırakmıştır.¹ Bu yolculuktan döndükten sonra inzivâya çekilerek, bu hali hayatının sonuna kadar devam ettirmiştir. 1319/1901 yılında, 84 yaşında vefat eden² Ahmed Muhtar Efendi, türbedeki aile kabristanına defnedilmiştir.³

Ahmed Muhtar Efendi, son derece yumuşak huylu bir kişiliğe sahip olmakla birlikte, dinin emirlerine, sünnet-i seniyyeye ve tarikat âdâblarına sıkı sıkıya bağlıydı.⁴ İlmi, ilim adamlarını ve salihleri çok severdi. Yalnız kalmaktan hoşlanır, sürekli Allah'ı

üzerine sark sardığını belirtirken; Elif Efendi ise, fes üzerine mutedil bir imame ile Şâzili şeyhlerinin giydiği kisveye benzer bir elbise giydiğini vurgulamaktadır.

¹ Ahmed Sâfi Bey, Ahmed Muhtar Efendi'nin hacca giderken yerine oğlu Mehmed Elif Efendi'yi vekil olarak bıraktığını, hac dönüşünde de onu hizmet-i meşihatla görevlendirdiğini, kendisinin de uzlete çekilerek sade bir hayatı tercih ettiğini belirtmektedir. Ahmed Sâfi, a.g.e. s.1391.

² Elif Efendi'nin *Tenşitü'l-Muhibbin*'de bildirdiğine göre, Ahmed Muhtar Efendi, ölümünden yaklaşık yirmi sene önce 84 yaşında öleceğini haber vermişti. Elif Efendi, a.g.e. s.52.

³ Hüseyin Vassâf, Sefine, I, s.362; Ahmed Sâfi, a.g.e. c.12, s.1390; Elif Efendi, a.g.e., s. 53; Tanman, Baha, Hasırîzâde Tekkesi, s.114; İnal, Mahmud Kemal, "Muhtar" maddesi, *Son Asır Türk Şairleri*, c.2, s. 984. Bahriye mektupcusu Hasan Tevfik Efendi'nin, Ahmed Muhtar Efendi'nin ölümü üzerine yazdığı tarih şöyledir:

"Kaldı cennetde karar nur-ı rub-ı Şeyh Muhtar" (1319).

Elif Efendi'nin, babası için yazdığı Farsça manzum tarih ise şu şekildedir:

"Ey Elif, tek olan pirin ölüm tarihini kırmızı mürekeple yazırım.

Doğru sözlü dostun ömrü, mahremiyette olduğunda zirveye (sonsuz) ulaştı.

Beş (ilavesiyle) Al-i Aba'ya dahil oldu, Allah ona şehid sevabı verdi." Vassaf, a.g.e., s. 362.

⁴ Elif Efendi, *Tenşitü'l-Muhibbin* adlı eserinde, babası Ahmed Muhtar Efendi'nin orta boylu, buğday tenli, geniş omuzlu, büyük elâ gözlü, alnı geniş, sünnete uygun tarzda ve az siyahı bulunan beyaz sakallı olduğunu kaydetmektedir. Onun mütebessim yüzlü ve mütevâzî bir kişiliğe sahip olduğunu; bunun yanında Hakk ve halkın hukukunun korunmasına büyük önem verdiğini; hakkı söylemekten hiçbir zaman korkmadığını belirtmektedir. Ayrıca avam-havas ayırmadan herkese hürmet ettiğini, misafirin hizmetini bizzat kendisinin yaptığını, fakirlere çokça infak ettiğini, hatta bu nedenle bir kesesinin ve parasının dahi olmadığını ifade etmektedir. Elif Efendi, a.g.e., ss.51-52.

zikirle meşgul olurdu. Söz söylemekten çok dinlemeyi tercih ederdi. Tasavvuf ehlinin kitaplarını okumaktan hiç bıkmazdı.¹ Bu kitaplar arasında en çok Abdulvahhab eş-Şa'rânî² (973/1565)'nin eserlerini okurdu.³ Hatta bu konuda şöyle dediği rivayet edilir: “Şeyh Şa'rânî şeyhim, *Letâifu'l-Minen*⁴ müşsidimdir.”⁵ Kaynaklarda onun *Kâtu'l-kulûb*⁶ ve *Risâle-i Kuşeyriye*⁷ adlı eserleri de sıkça okuduğu kaydedilmektedir.²

¹ Okuduğu eserler arasında M. İbn Arabî'nin (638/1240) “*Risâletü'l-kuds fi menâsıhbatı'n-nefs*” adlı eseri de vardır. Bkz. Elif Efendi, a.g.e., s.51.

² İmam Abdulvehhab Şa'rânî (973/1565)'nin esas adı, Abdülvehhab b. Ahmed b. Muhammed b. Zerka et-Tilimsani'dir. Mısır'ın Kalkaşend kasabasında 878/1493 yılında doğmuş, 973/1565'te yine Mısır'da vefat etmiştir. O sadece bir mutasavvıf değil, aynı zamanda Şafii mezhebinin önde gelen fıkıh alimlerindendir. Bir İbn Arabî hayranı olan Şa'rânî'nin, *Fütuhâfı* özetlemeye çalıştığı *el-Yevakit ve'l-cevahir* adlı eseri vardır. En önemli eseri, *et-Tabakatü'l-kübra* adıyla bilinen *Levakıbu'l-envar fi tabakati'l-ahyar*'dır. Şa'rânî'nin diğer bir eseri de bu tabakat'ın zeyli diyebileceğimiz *et-Tabakatü's-suğra*'sıdır. Abdulvehhab Şa'rânî'nin hayatı ve eserleri hakkında daha fazla bilgi için bkz. İbnü'l-İmad, *Şezeratü'z-zeheb*, c. VIII, ss. 372-374; Kehhale, *Mu'cemü'l-müellifin*, c. VI, s. 218; Zirikli, *el-A'lam*, c.IV, s. 180; en-Nebhani, *Camii keramati'l-evliya*, c.II, ss. 274-282; İmam Şa'rânî, *Veliler Ansiklopedisi (et-Tabakatü'l-kübra)*, çev. Abdülkadir Akçiçek, İstanbul 1986; Abdulvehhab Şa'rânî, *et-Tabakatü's-suğra*, Tah. Abdülkadir Ahmed Ata, Kahire 1990.

³ Elif Efendi'nin *Tensitu'l-muhibbin*'de belirttiğine göre; Ahmed Muhtar Efendi, son zamanlarında İmam Abdulvehhab Şa'rânî'nin ruhaniyetine de intisab etmiş, onun “*Envâr-ı kudsîyye fi edebi'l-ubüdiyye*” ve daha çok “*Letâifu'l-minen*” adlı eserlerini mütâlâ ile meşgul olmuştur. Nadiren dergâhından dışarı çıkmış; dostları ve talebeleri ziyaretine geldikçe onlarla da sohbet etmiştir. Elif Efendi, a.g.e. s.51.

⁴ *Letâifu'l-Minen ve'l-ablâk (el-Minenu'l-kübrâ)*, Abdulvehhab Şa'rânî'nin önemli eserlerinden biridir. Bu eser Mısır'da (1311/1894), Matbaatü'l-Âmire'de iki cilt halinde basılmıştır. Bkz. Kaplan, Hayri, “Fakih Bir Sûfi Örneği Olarak Abdulvehhab eş-Şa'rânî”, *ÇÜİF Dergisi*, sy. 18, ss. 94-118.

⁵ Ahmed Sâfi, a.g.e. c.12, s.1391; Vassaf, aynı yer.

⁶ Ebu Talib el-Mekki (ö.386/996)'nin eseri olup, asıl adı *Kutu'l-kulub fi muameleti'l-mahbub ve vasfi tariki'l-mürîd ila makami't-tevhid*'dir. Ebu Talib el-Mekki'nin hayatı hakkında daha geniş bilgi için bkz. Cami, *Nefhat Tercümesi*, s.172; İbn Tağriberdi, *en-Nucümü'z-zebira fi müluki Mısır ve'l-Kabira*, c.IV, s.175; İbn Hallikan, *Vefeyatü'l-a'yan*, c.III, s.430; Sezgin, Fuat, *Tarihu't-türasi'l-arabi*, c.I, ss.168-170; Yazıcı, Tahsin, “Mekki”, İA, c.VII, ss. 643-644; Uludağ, Süleyman, “Ebu Talib el-Mekki”, *Sababeden Günümüze Allah Dostları*, c. VII, ss. 21-22; Saklan, Bilal, “Ebu Talib el-Mekki”, TDİA, c.X, s. 239. Bu eser Türkçe'ye iki defa tercüme

Ahmed Muhtar Efendi, tarikatta âdet olmuş bir takım merasimlerden hoşlanmazdı. Bu nedenle dergâhta bazı merasimleri bile kaldırmıştı.³ Son zamanlarında, bütün işleri oğlu Mehmed Elif Efendi'ye bırakmıştı. Semâhâne'de⁴ yapılan zikir meclislerinde devamlı, fakat misafir gibi bulunurdu.⁵ Herkes tarafından sevilen, sayılan, ilim ve irfan sahibi bir kimse olarak tanınmıştı.

Ahmed Muhtar Efendi, yaşadığı dönemde güçlü bir şair olarak bilinir.⁶ Dinî-tasavvufî konularda birçok şiiri⁷ ve binalarda kitâbe olarak kullanılmış manzum tarihleri vardır.¹

edilmiştir. Bkz.1-Ebu Talib el-Mekki, *Kutu'l-kulub* (Kalplerin Azığı), 2 cilt, çev. Yakup Çiçek, İstanbul, 1998. Bu iki cilt tercüme, eserin tamamı olmayıp, birinci cildinin tercümesidir. Ayrıca bu eserin daha geniş tahlil ve tanıtımı için, adı geçen çevirinin giriş kısmına bkz. Mekki, a.g.e, ss. 42-50. 2- Ebu Talib el-Mekki, *Kutu'l-kulub* -Kalplerin Azığı, c.I-IV, çev. Muharrem Tan, İstanbul 1999.

¹ Abdülkerim el-Kuşeyri (ö.465/1072)'nin eseri olan *er-Risale*, tasavvufun temel kaynaklarından biridir. Bu eser, tasavvuf klasikleri arasında yaygınlık kazanmıştır. Abdülkerim el- Kuşeyri'nin hayatı ve eserleri için bkz. Münavi, *el- Kevakibü'd-dürrîyye*, c.II, s.64; Hucviri, *Keşfu'l-mahcub*, s.382; Cami, *Nefabat Tercümesi*, ss.353-354; Subki, *et-Tabakatü's-Şafîyye*, c.III, ss.243-247; İbn Hallikan, *Veşeyat*, c.II, ss.375-378; İbn Tağriberdi, *En- Nucümü'z-zahira*, c.V, ss.91-92; Zirikli, *el-A'lam*, c.IV, s.180; Katip Çelebi, *Süllemü'l-vusul*, v.122a; aynı müellif, *Keşfü'z-zünun*, c.I, s.520; Müstakimzade, *Mecelletü'n-nisab*, v.354b; Arberry, *Sufizm*, s.71; Ateş, Ahmet, "Kuşeyri", *İA*, c.VI, İstanbul, 1977, ss.1035-1038; Yılmaz, H. Kamil, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s.82; Uludağ, Süleyman, "Kuşeyri", *Sahabeden Günümüze Allah Dostları*, c.VII, ss.15-18.

² Vassâf, *Sefine*, s.362.

³ Vassâf, aynı yer; Tanman, Baha, "Hasırîzâde Tekkesi", s.113.

⁴ Semâ yapılan yere verilen isimdir. Genellikle daire şeklinde olup, döşemesi ayağı incitmeyecek düz tahtalardan yapılmıştır. Semâ'ı izlemek üzere gelen seyircilere mahsus (züvvar), parmaklıkla ayrılmış bir yer vardır. Bu kısım semâhâneneden ayrılır. Semâhâneye girilen kapının tam karşısında, ziyaretçilere ait yerin sonunda mihrab vardır. Sol kısımda türbe bulunur ve burası duvarla ayrılmamıştır. Çoğu defa mihrab istikametinin sağında minber, semâhânenin sağında ise *Mesnevî*'nin şerh edilip anlatıldığı bir kürsü bulunur.

⁵ Vassâf, a.g.e., s.362.

⁶ İnal, Mahmud Kemal "Muhtar" mad. a.g.e. s.985. Elif Efendi, babasının bir eseri bulunmadığını, ancak zühd, tevhid ve na't-ı Nebeviyyeye dair birçok şiirinin olduğunu bildirmektedir. Elif Efendi, *Tenşitü'l-mubibbin*, s.52; Ahmed Sâfi, a.g.e. s.1392; Vassâf, a.g.e. s.363; Tanman, Baha, a.g.m. s.114.

⁷ Şiirlerinden bazıları şöyledir:

Hasırîzâde Sa'dî Dergâhı'nın son şeyhi Mehmed Elif Efendi'dir²(1266/1850-1345/1927). Babası dergâhın şeyhi Ahmed Muhtar Efendi, annesi Tiryâkizâde Hasan Paşa'nın kızı Fatma

*“Tûr Hakke'in tecellisine muvakkat bir mahaldir.
Hazret-i Kelim'in zatına mahsus olmuştur.
Tur, namı irfan olan Muhammed'dir.
Haşir gününe kadar Kerim'in atasıdır.”* Vassâf, a.g.e., s.363.

Hasırîzâde Dergâhı'nın Semâhâne bölümünde bulunan şiir de Ahmed Muhtar Efendi'ye aittir.

*“Aşk-ı didar-ı Hak, subh u mesa giryan olur,
Şem'-i aşka per yakar, pervane-veş püryan olur.
Cism ü canın terk idüb, yine ademle na-bedid,
Kurtulur, abkam-ı unsurdan, serâpâ can olur.
Hark idüb, keşti-i cismın bahr-ı aşka şark ider,
Ka'r-ı deryada muhassal-ı gevber ü mercan olur.
Dergeh-i Hak'da, iradet- babş olub bi-bûd olur,
İd-ı vasl-ı yara İsmail gibi kurban olur.
Ger feza-yı cana, Muhtar,eylesen, bir kez sefer,
Anda bi-keyf ü kem esrâr-ı Hüda seyran olur.
Usat-ı ümmetinden bir zelîlim, Yâ Rasûlallah,
Suda'-ı cürmle gayet alîlim, Yâ Rasûlallah.
Heva-yı nefisle ömrüm geçirdim, eyledim zayı,
Rica-yı afva yüzüm yok, hacîlim, Yâ Rasûlallah.
Gider benden bu gaflet zulmetin, nur-ı bidayetle,
Elim al, düşmüşüm, gayet alilim, Yâ Rasûlallah.
Bağışla, Hazret-i Zebra ile sibteyne Muhtar'ı,
Der-i âl-i âbâya ben dabilim, Yâ Rasûlallah.”* Ahmed Sâfi, a.g.e., s.1393; Elif

Efendi, a.g.e., s. 52.

¹ Şeyh Sa'deddin Cibâvî'ye yazdığı methiye, daha sonra oğlu Elif Efendi tarafından on bir tahta levha üzerine altın yaldızla ve ta'lik hatla yazılmıştır.

*“Sen kutb-u muallâsın yâ hazret-i Sa'deddin
İsmine müsemâsın yâ hazret-i Sa'deddin
Dergâh-ı Muhammed'de Muhtar'a tavassut kel
Dermandeye me'vasın yâ hazret-i Sa'deddin.”* Ahmed Sâfi, a.g.e., s.1392.

² Hasırîzâde Mehmed Elif Efendi'nin hayatı ve eserleri için bkz. Ahmed Sâfi, *Sefînetü's-Sâfi*, c.12, ss.1390-1405; Hüseyin Vassâf, *Sefîne*, c.I, ss.354-362; Zâkir Şükrü, *Mecmûa-i Tekâyâ*, s.68; İbnülemin, Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şâirleri*, ss.291-293, 983-985, 1671-1672; Albayrak, Sadık, *Osmanlı Ulemâsı*, c.III, ss.150-151; Tanman, Baha, “Hasırîzâde 'Tekkesi'”, *STY*, c.IV(1976-77), ss.107-142.

Bâise Hanım'dır. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Mısır'ın Demenhur şehrinde İstanbul'a gelip, Kasımpaşa'ya yerleşen büyük dedesi Şeyh Halil Efendi, genellikle saray hasırcıbaşısı olan oğlu Emin Ağa'nın dükkânında vakit geçirdiği için "Hasırcı Şeyh" diye tanınmış; soyundan gelenlere de Hasırîzâde denilmiştir. Halil Efendi'nin diğer oğlu Şeyh Mustafa İzzî Efendi (1823), Hasırîzâde Dergâhı diye anılan Sütlüce'deki Sa'dî Tekkesi'ni yaptırmış; ölümünden sonra, Nakşibendiyye ve Mevleviyye tarikatlarından icâzet alan oğlu Süleyman Sıdkı Efendi (1873), şeyhlik makamına geçmiştir. Elif Efendi'nin babası Şeyh Ahmed Muhtar Efendi (1901), Süleyman Sıdkı Efendi'nin oğludur.

Elif Efendi, dönemin meşhur Nakşibendî şeyhlerinden mesnevîhan Hoca Hüsameddin Efendi(1281/1866)'nin öğrencisi olmuş, daha sonra Eyüp Defterdar'daki Şah Sultan İlk Mektebi'ni bitirmiştir. Vilâyet kapı kethüdâlarından Hoca Fâik Efendi'den Arapça öğrenmiştir. 1870'te Şam'dan İstanbul'a gelerek Hasırîzâde Dergâhı'nda misafir olan, Sa'diyye Tarikatının kurucusu Sa'deddin el-Cibâvî (701/1300) neslinden Şeyh Yunus eş-Şeybânî, kendisine hizmet eden Elif Efendi'ye Sa'diyye'nin kendi nisbesine izâfetle kurmuş olduğu Şeybâniyye şubesiinden icâzet vermiştir. Daha sonra dergâhı ziyaret eden Şâzeliyye'nin Medeniyye kolunun kurucusu Şeyh Muhammed Zâfir'in halifesi İbrahim el-Berrâde'den de Şâzeli-Medenî hilâfeti almıştır.

Bu arada babasının emriyle dergâhta *Mesnevî* okutmaya başlayan (1875) Elif Efendi, 1880'de babasından Sa'diyye tarikatı hilâfeti almıştır. Aynı yıl babasının hacca gitmesi üzerine dergâhta vekâleten postnişin olmuştur. 1880 yılına kadar tarikat eğitiminin yanı sıra Beyazıt dersiâmlarından Hâdimîzâde Ahmed Hulûsi Efendi'nin Eyüp Zal Mahmut Paşa Camii'ndeki derslerine devam etmiştir. Onun ölümünden sonra Ahmed Nüzhet Efendi'den icâzet almıştır (1885). Bursalı Zeki Dede'den ta'lik hattı meşketmiştir. Dönemin meşhur âlimlerinden Hâfız Şâkir ve Meclis-i Kebîr-i Maârif reisi Büyük Ali Haydar efendilerden de faydalanmıştır. Öte yandan aynı yıllarda Yenikapı Mevlevîhânesi Şeyhi Osman Selahaddin Dede'nin Mesnevî derslerine devam ederek, mesnevîhan icâzeti ve Mevleviyye hilâfeti almıştır.

Elif Efendi Hasırîzâde Dergâhı'nda, babasının hacca giderken kendisini vekil bıraktığı 1880 yılından onun ölümüne kadar vekâleten, bu tarihten itibaren tekkelerin kapatılışına kadar da (1925) asâleten şeyhlik görevinde bulunmuş; *Mesnevî*, *Fusûs*, şemâil, hadis ve dinî ilmileri okutmuştur.

Elif Efendi, II. Abdülhamid'in iradesiyle 1887'de yeniden inşa edilen ve inşaat giderleri, tekke mensuplarından Tophane müşiri Mehmed Seyyit Paşa tarafından karşılanan tekkenin mimarlığını da yapmıştır. Konya Mevlânâ Âsitânesinde çelebîlik makamında bulunan Abdülvâhid Çelebi, 1898 yılında kendisine meşihatnâme göndererek, Mevlevî şeyhliğini tasdik etmiştir. 1907'de tayin edildiği Meclis-i Meşâyih başkanlığı görevinden bir süre sonra ayrılan Elif Efendi, 3 Ocak 1927 yılında vefat etmiş; tekkesiyle Mahmud Ağa Camii arasındaki hazîreye defnedilmiştir.

İstanbul Koska'daki Abdüsselâmiyye Dergâhı'nın son şeyhi Yûsuf Zâhir Efendi, Elif Efendi'nin oğludur.

Şair ve hattatlığının yanı sıra, tekkenin planlarını çizecek kadar mimari bilgiye de sahip olan ve dönemin şeyhlerinin en âlim ve faziletlisi olarak tanınan Elif Efendi, bütün hayatını eğitim ve öğretimle geçirmiş; Arap grameri ve Mantuktan, Darwin nazariyesine kadar çeşitli konularda eserler kaleme almıştır. Ahmed Sâfi, Hüseyin Vassâf ve İbnülemin Mahmud Kemal İnal'ın zikrettiği bu eserlerin sadece ikisi basılmıştır. Elif Efendi'nin mevcut olan eserleri şunlardır:

1. *Tenşîtü'l-muhibbîn bi menâkıbi Hâce Hüsameddin*¹
2. *el-Kelimâtü'l-mücmele fî şerhi't-tuhfeti'l-mürsele*²
3. *ed-Dürri'l-mensûr fî hizâneti esrâri'n-nûr*³

¹ Bu eser 1342/1923'de İstanbul'da Bahriye Matbaasında basılmıştır. İlk hocası Hoca Hüsameddin hakkında yazılmış olan bu Türkçe eser, dönemin ilmi ve tasavvufî hayatını tanımak açısından önemlidir. Bkz. H. Mahmut Yücer, "...", Tasavvuf, S. 10, ss.

² Bu eser de 1342'de İstanbul'da basılmıştır. Muhammed el-Burhanpûri'nin (ö.1029/1620) vücud mertebeleri ve vahdet-i vücud meseleleri ile ilgili eserinin tercüme ve şerhidir.

³ 1322/1904'de te'lif edilmiştir. "Nûr Sûresinin" Arapça işârî bir tefsiri mahiyetindedir. Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, nr. 2038'de bulunmaktadır.

4. *Def'u'l-vecel bi cünneti'l-ecel*¹
5. *el-Bârikât*²
6. *et-Tenbîh*³
7. *en-Nebcü'l-kavim li-men erâde en yestekîm*⁴
8. *Semeretü'l-hads fî ma'rifeti'n-nefs*⁵
9. *en-Nûru'l-furkân fî şerhi lügati'l-Kur'ân*⁶
10. *Divan*⁷

Elif Efendi'nin, bunlardan başka, kaynaklarda geçen fakat bugün elimizde olmayan dört eseri daha vardır. Bu eserlerin isimleri şöyledir:

1. *Mubtârü'l-embâ fî'l-burûf ve'z-zurûf ve ba'zî'l-esmâ*⁸
2. *el-Mebde*⁹
3. *Tasrîbu'l-ümme bi tavzîhi hükmi's-salât bi't-terceme*¹⁰
4. *İrşâdü'l-gavîn bi-reddi nazariyeti Darwin*¹¹

¹ 1325/1907'de te'lif edilmiştir. Ölüm ve ecel hakkında sorulan sorulara verdiği cevaplardan meydana gelen Türkçe bir eserdir. Süleymaniye Kütüphanesi, Tahir Ağa Tekkesi, nr. 477'de bulunmaktadır.

² 1325/1907'de te'lif edilen bu eser Arapça olup, Elif Efendi'nin özdeyişlerini ihtiva etmektedir. Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 2035 numarada yer almaktadır.

³ 1341/1922'de te'lif edilmiş, zikir ve âdâba dair Türkçe eserdir. Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 2035 numara, vr. 37-49'da bulunmaktadır.

⁴ 1342/1924'de te'lif edilmiş, akaide dair Arapça manzum bir eserdir. Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, nr. 2035, vr. 51-81'de yer almaktadır.

⁵ 1310/1892'de te'lif edilen eser, Hz. Ali'nin nefse ilgili sorulara verdiği cevapların şerhi olup, Arapça'dır. Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, nr. 2036'da bulunmaktadır.

⁶ İki ciltlik, kelime tefsiri türünden bir eserdir. Kur'an'daki bazı mücmel ifadeler tefsir edilmiştir. Süleymaniye Kütüphanesi, nr. 445'te bulunmaktadır.

⁷ Türkçe, Arapça ve Farsça şiirlerden meydana gelmiştir. Süleymaniye Kütüphanesi, nr. 444'te bulunmaktadır.

⁸ Hüseyin Vassâf bunu, iki yüz sayfadan fazla önemli bir eser olarak tanıtır ve Türkçe olduğunu belirtir. Eser, 1309/1892 yılında te'lif edilmiştir. Bkz. Vassâf, *Sefîne*, I, s. 356.

⁹ İsbâgucî adlı mantık kitabının Arapça şerhi olup, 1310/1892'de te'lif edilmiştir.

¹⁰ Namazda sûrelerin Türkçe okunmasının câiz olmadığını belirten Türkçe bir risâledir. 1344/1925 yılında te'lif edilmiştir.

¹¹ Ölümünden altı ay önce kaleme aldığı ve Darwin nazariyesini tenkit eden Türkçe eseridir.

c) Mirza Baba (Etyemez) Tekkesi

Kaynaklarda “Etyemez Tekkesi” ve “Karabıçak Velî Tekkesi” olarak da kaydedilmektedir¹. Hangi tarihte yapıldığı bilinmeyen bu binaya² Şeyh Ebu'l-Vefâi Şâmî'nin halifesi *Karabacak Velî* lâkabıyla bilinen Şeyh Ali Hulûsi Efendi (1197/1782)³ tarafından, Sa'diyye meşîhatı konularak tekkeye dönüştürülmüştür. Kuruluşundan tekkeler kapatılıncaya kadar Sa'dî şeyhlerince idare edilmiştir. Tekke postnişinleri şöyledir⁴.

1. Seyyid Sadullah Hulûsi Efendi (1216/1801), Odabaşı'ndaki *Kelâmî Tekkesi* ile Şehremini'ndeki *Remli Tekkesi*'nin meşîhatında bulunduktan sonra, 1206/1791-1792'de Koska Sa'dî âsîtanesine geçen Kolancı şeyh İbrahim Efendi'nin (1221/1806) halifesidir.

2. Kovacı Şeyh Mehmed Emîn Efendi (1251/1835), Şeyh Yûsuf el-Şâmî'nin halifesi olup, 1222/1807'de Mirza Baba Tekkesi'nin meşîhatını bırakarak vefatına kadar Abdusselâm Tekkesi'nde bu görevi sürdürmüştür.

3. Seyyid Ahmed Raşid Efendi (1244/1828), Ali Hulûsi Efendi'nin halifelerindendir. 1226/1811'de bu görevi terk ederek Molla Gürânî (bugünkü Fındıkzâde) semtinde ileride kendi lâkabı ile tanınacak olan *Fındıkzâde Tekkesi*'nin meşîhatını üstlenmiştir.

¹ Fatih İlçesi'nde, Samatya'da, Kasap İlyas Mahallesi'nde, Samatya Caddesi ile Etyemez Tekkesi Sokağı'nın kavşağında bulunmaktaydı.

² Tartışmalar için bkz. Ayvansâyî, *Hadîka*, I, 32-33; H. Göktürk, “Etyemez Tekkesi”, “Etyemez Tekkesi Mescidi”, *İ.A.*, X, ss. 5395-96; Tanman, Baha, “Mirza Baba Tekkesi”, *DBİA*, V, ss. 474-475.

³ Şeyh Ali Hulûsi Efendi için bkz. Hocazâde, *Ziyâret-i Evliyâ*, ss. 147-149. Vassâf, Hulûsi Efendi'nin vefat tarihini 1196/1782 olarak verir. Bkz. Vassâf, a.g.e., I, s. 390.

⁴ Zakir Şükrî, a.g.e., ss. 61-62; Vassâf, *Sefîne*, I, s. 368 vd.; Tanman, Baha, aynı yer.

⁵ Fındıkzâde Tekkesi 1217/1802'de kurulmuştur. Sa'diyye'den Ahmed İshak Efendi (1226/1811), Ahmed Râşid Efendi (1244/1828), Şeyh Ahmed Efendi, Şeyh Osman Nûri Efendi (1270/1854) (Mehmed Süreyyâ, a.g.e., III, s. 284), Nûri Efendi'nin oğulları Ali Haydar (ö. 1285/1868) ve Mehmed Şemsî Efendi (1310/1892-3), Şeyh Mehmed Ârif Hilmi Efendi (1 Zilkâde 1327/14 Aralık 1909) postnişin olmuştur. Zakir Şükrî, a.g.e., s. 62.

4. “Saîdu'l-Enverî” nâmıyla bilinen Çorbacızâde Şeyh Mehmed Sadeddin Efendi (ö.1228/1813), Ahmed Raşid Efendi'nin halifesi olup, 1226/1811'de tekkenin meşihatını üstlenmiştir.

5. Mehmed Sadeddin Efendi'nin oğlu Ahmed Râşid Efendi (23 Safer 1231/24 Ocak 1816)

6. İsmail Sıdkî Efendi (1246/1830), Mehmed el-Bağdâdî'nin oğlu ve Şeyh el-Pîri el-Buhârî'nin halifesi olup, Sadeddin Efendi'nin göçtüğü gün tekkenin meşihatına geçmiştir.

7. el-Hâc Sîneçak Mustafa Vehbî Efendi (1274/1858), İsmail Sıdkî Efendi'nin halifesidir.

8. Ahmed Muhtâr Efendi (1298/1881), Seyyid el-Hâc Mustafa Vehbî Efendi'nin oğludur.

9. Mustafa Ferîd Efendi (ö.1313/1896),

10. Hüsni Efendi (?)¹.

1309/1891-92'de II. Abdülhamid tarafından yenilenen tekke binası bugün SSK Hastahânesi arsasına katılmıştır².

d) Taşlıburun Tekkesi (Lagârî)

Taşlıburun Tekkesi, Helvai Tekkesi, Saçlı Emir Tekkesi ve Paşmakçı Tekkesi gibi İstanbul'da Melamî Tarikatı'na bağlı olarak kurulmuş,³ ancak Gözoğlu Şeyh Hüseyin Efendi (1151/1738) ile birlikte XVIII. asrın başlarından itibaren Sa'diyye'nin *Vefâiyye Kohû*'na mekânlık etmiştir. II. Mahmud döneminde tekke yeniden inşâ edilmiş ve padişahın âyini izlemesi için kafesli bir bölüm ile Aralık İskele Sokağı'na bakan köşeye ahşap bir cümle kapısı yaptırılmıştır⁴.

Sa'diyye meşihatına bağlanan Kırımlı Şeyh Süleyman Efendi'nin oğlu İsmâil Necâti Efendi (1204/1789); Abdüsselâm Tekkesi şeyhi

¹ Zakir Şükrî, a.g.e., ss. 61-62; Vassâf, *Sefîne*, I, s. 368; Tanman, Baha, aynı yer.

² Tanman, Baha, aynı yer; Özdamar, Mustafa, a.g.e., s. 135.

³ Eyüp İlçesi'nde, Bahariye'de, Bahariye ve Mevlevihânesi'nin karşısında idi. Kurucusundan dolayı Lagârî Mehmed Efendi Tekkesi olarak da bilinir. XVII. yüzyılın sonlarında Ayvansarâyî'ye göre Nakşî, Zâkir Şükrî'ye göre ise Bosnalı ve Bayrâmî Lagârî Mehmed Efendi (1093/1682) tarafından kurulmuştur. Ayvansâyî, *Hadîka*, I, 259; Şükrî, a.g.e., s. 57; Yılmaz, Nazif, a.g.e., s. 354; Işın, Ekrem, “Taşlıburun Tekkesi”, *DBİA*, VII, s. 223.

⁴ Işın, Ekrem, “Taşlıburun Tekkesi”, a.g.e., VII, 223.

Mustafa Haydar Efendi'nin halifesi Ahmed Hulûsi Efendi (1231/1815); Ahmed Efendi'nin halifesi Sâlih Efendi (1244/1828); Ahmed Efendi'nin oğlu Şeyh Süleyman Sıdkî Efendi (1308/1890) ve Şeyh Sadeddin Efendi (1319/1901) sırasıyla meşihat etmiştir¹. Günümüze yalnız hazîresi ve arsası kalmıştır².

e) Kadem-i Şerif Tekkesi

Samatya'da Mirza Baba Tekkesi'nin ardından faaliyete geçen ikinci Sa'dî merkezi ise Kadem-i Şerif Tekkesi'dir.³ Fatih-Samatya'da, Kasap İlyas Mahallesi'nde, Bayezid-i Cedîd Mescidi'nin yanında bulunmaktadır. Sa'dî tarikatının İstanbul'daki en önemli tekkelerinden olan bu kuruluş 1199/1784'te Sadrazam Halil Hamid Paşa (1785) tarafından tesis edilmiştir.⁴ Bazı kaynaklarda, "Kudüm-i Şerif Tekkesi" veya "Kadem Tekkesi" olarak da anılır.⁵ XVIII. asırda bu tekkede Sa'dîliği temsil eden şeyhler sırasıyla şunlardır: el-Hâc Muhammed Ziyâd Efendi (1205/1790-91), Ahmed Efendi (H.1200'den sonra)⁶ ve Abdurrahman Efendi (H.1200'den sonra).⁷

XVIII. ve XIX. asırda Vefâîliği temsil eden şeyhlerin sayısı on ikidir. Toplam on iki tekkede faaliyet gösteren şeyhlerin, Sa'dîlik içerisindeki oranı, %46'dır. Diğer Sa'dîlik kolu Selâmîlik'ten sonra

¹ Zakir Şükrî, a.g.e., s. 57; Akbatu, Şinasi, a.g.e., c. IV, s. 97; Özdamar, Mustafa, a.g.e., s. 36; Işın, Ekrem, aynı yer.

² Haskan, *Eyyûp Tarîhi*, c. I, s. 131.

³ Işın, aynı yer.

⁴ Kemal Beydilli, "Halil Hamid Paşa", *DİA*, XV, 318.

⁵ Kadem-i Şerif Tekkesi ile ilgili daha fazla bilgi için bk. Aynur, *Sâliba Sultan*, s. 36, nr. 101; *Âsîtâne*, 17; Osman Bey, age, 1, 80-81, nr. 127; Vassâf, age, V, 270; Tabibzâde, *Mecmua*, s. 20-21; *Fatih Camileri*, s. 282; Tanman, "Kadem-i Şerif Tekkesi", *DBİA*, IV, 327-328.

⁶ Şeyh Seyyid Ahmed Efendi, Kadem-i Şerif Tekkesi'nin ikinci sırada postnişini olmuştur. Şeyh Muhammed Ziyâd Efendi'nin (1205/1790) oğludur, bk. Tabibzâde, *Mecmua*, s. 20.

⁷ Şeyh Seyyid Abdurrahman Efendi, Kadem-i Şerif Tekkesi'nin üçüncü sırada meşihatını üstlenmiştir. Şeyh Muhammed Ziyâd Efendi'nin (1205/1790) oğludur, (bkz. Tabibzâde, *Mecmua*, s. 20) Abdurrahman Efendi'nin Mevlevîliğe intisâb ederek Bursa Mevlevîhânesi'nde çile çıkarttığı ve İstanbul'a dönmeyerek Bursa'da vefat ettiği biliniyor. Kadem-i Şerif Tekkesi'ndeki meşihat görevini ne şekilde yürüttüğü konusu pek açık değildir, bk. Işın, aynı yer.

ikinci sırada yer almaktadır. Vefâî şeyhlerinden en çok dikkati çeken, Nakş-i Kadem-i Şerifi (Hz. Peygamber'in ayak izi) İstanbul'a getiren Muhammed Ziyâd Efendi (1205/1790)'dir.

3. Selâmîlik

İstanbul'a Vefâîlik'den sonra ikinci olarak girdiği kabul edilen diğer Sa'dîlik kolu, Abdüsselam Şeybânî'ye nisbet edilen Selâmîlik'dir.¹

XVIII. asrın başlarında İstanbul'a giren Sa'dîliğin Vefâîlik kolu tarafından gerçekleştirilen tarikat faaliyetlerine karşın, Selâmîlik kolu, Abdüsselam Tekkesi'nde temsil edilmiş ve aynı zamanda Sa'dîliğin âsitanesi olması sıfatıyla da tarikatın merkezî yönetimini üstlenmiştir. Sa'dîliğin merkezî yönetim modeline dayanan bu yapılanmasını, Kadirîlik, Rifâîlik ve Bedevîlik'de de görmek mümkündür. Abdüsselam Tekkesi'nin bir başka özelliği ise, Sa'dîlik tarafından kurulmayıp, Halvetîlikten devralınmış olmasıdır.²

Burada kaydetmemiz gereken diğer bir husus da, hem Abdüsselam Şeybânî'nin hem de oğlu Mehmed Gâlib Behceddin'in ölünceye kadar meşihatte kalmamaları ve belli bir yaşa geldikten sonra meşihatı bırakmalarınıdır. Diğer tarikatlarda pek rastlanmayan bir husus olarak dikkati çekmektedir.

İstanbul'un tarihindeki ilk "kıyâmî" tarikat şeyhi olarak bilinen Abdüsselam Şeybânî, şehrin ileri gelen şeyhlerinin "devrânî" uygun görmesi üzerine, Halvetî-Cerrâhî pîri Şeyh Seyyid Mehmed Nûreddin Cerrâhî'nin halifelerinden Sertarikzâde Şeyh Mehmed Emin Efendi'ye (1686/1759) intisâb ederek teberrüken Cerrâhî tacı giymiştir.³

¹ Selâmiyye'nin silsilesi, Şeyh Abdüsselam Şeybânî, Şeyh İbrahim el-Meydânî, Şeyh İsmail, Mustafa el-Meydânî, Şeyh Sadeddin-i Asfar, Şeyh Muhammed Sadeddin, Şeyh İbrahim, Şeyh Mûsâ, Şeyh Sadeddin-i Sâni, Şeyh Ahmed, Şeyh Hüsnü, Şeyh Hasan, Şeyh Muhammed, Şeyh Ali el-Ecred, Şeyh Ebûbekir, Şeyh Ali el-Ekmecl ve Şeyh Muhammed Şemseddin ile Şeyh Sadeddin Cibâvî eş-Şeybânî'ye ulaşır, bkz. Vassâf, *age*, I, 339.

² Işın, "Sa'dîlik", *DBİA*, VI, 393.

³ Tanman, "Abdüsselam Tekkesi", *DBİA*, I, 56.

4. Selâmî Tekkeleri

a) Abdusselâm Tekkesi (Kovacı Sa'dî Dergâhı)

Abdusselâm Dergâhı, Koska'da XVI. yüzyılda yapılan Papaszâde Mustafa Paşa Külliyesi'ne XVIII. yüzyıl başlarında İstanbul'a gelen Selâmiyye Kolu'nun müessisi Abdusselâm Şeybânî (1165/1751) tarafından eklenerek oluşturulmuştur. Şeybânî'nin Pîr Sadeddin Cibâvî neslinden gelmesi, ilmî ve saygın şahsiyeti nedeniyle olsa gerek bu tekke İstanbul'daki Sa'dîlerin Âsîtânesi olmuştur¹.

Kolancı İbrahim Sabri Efendi (1221/1806)'den sonra meşîhata geçen Şeyh Mehmed Emîn Elfî Efendi (1251/1835), deriden su kovası dikmekle geçimini temin ettiği için tekke "Kovacı Tekkesi" adıyla anılmaya başlamıştır. O dönemde âsîtânedeki meşâyih'in meşhurlarındandır. 1244/1828 senesinde meşîhâta geçmiş bir sene sonra görevi oğlu Şeyh Muhammed Gâlib Efendi'ye bırakarak uzlete çekilmiştir. Abdusselâm türbesinde medfûndur².

Şeyh Mehmed Gâlib Efendi (1279/1862); 1245/1829 tarihinde babası Mehmed Emîn Efendi'nin yerine Âsîtâne'ye şeyh olmuş³, "Kovaczâde" ismiyle ünlenmiş, otuz dört sene bu görevi sürdürmüştür. Teselya Yenişehir'ndeki Sa'dî Dergâhı şeyhi Şeyh Muhammed Efendi onun halifelerindendir⁴. Ramazan 1279/Şubat 1863 senesinde dergâhta Lafza-i Celâl zikri esnasında sayha atarak vefat etmiştir. Rivâyete göre güzel ahlâkı nedeniyle herkesin rağbetini çekmiş, Sultan I. Abdülhamid ve II. Mahmud ziyaret

¹ Bkz. Koçu, R. Ekrem, "Abdusselâm Tekkesi", *İ.A.*, I, s. 167; "Abdusselâm Tekkesi (Kovacı Dede Tekkesi)", *İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi*, I, ss. 214-216; Tanman, Baha, "Abdusselâm Tekkesi", *DİA*, I, ss. 302-303; a.mlf. "Abdusselâm Tekkesi", *DBİA*, I, ss. 56-57. İstanbul'a ilk defa "Kıyâmî" tarikat getirdiği için diğer meşâyih'in tensibiyle *Devrânî*" zikir yaptıran Nüreddin Cerrâhî halifelerinden Sertarıkzâde Şeyh Emin Efendi'ye intisâb ederek teberrüken hilâfet almıştır. Bundan sonra elâmiyye Kolu'na bağlı tekkelerde ilbâs-ı tâc ve ilbâs-ı post merâsimlerinde bir Cerrâhî şeyhinin rehberliği gelenek halini almıştır. Tanman, Baha, aynı yerler.

² Vassâf, *Sefîne*, I, s. 351.

³ Vassâf, aynı yer; Özdamar, Mustafa, a.g.e., s. 74.

⁴ Vassâf, *Sefîne*, I, s. 351.

amacıyla tekkeye gelip gitmişlerdir. Şiirlerinde Şeyh Gâlib'in neş'esi ve aşkı görünmektedir.

*“Cezbe-i aşk ile Şeyh Gâlib, Sa'dî nâgâh,
Cân-ı cânâna verüp, söyledi Allah, Allah,
Aşk-ı Hâk sırrına tesîr ediverdik de hemân
Terk-i cân eyleyerek son sözü oldu Allah, Allah.”*

Gâlib Efendi'nin vefatıyla İzmir Emir Sultan Dergâhı'nda medfûn, Yenişehir Sa'dî Dergâhı şeyhi Mehmed Efendi'den tarikat terbiyesi gören oğlu Yahyâ Efendi (1329/1911) postnişin olmuştur. Hüseyin Vassâf onun için *“Son zamanlarında meşihâtla kâbil-i tefîk olmayacak hâlâtı ihtiyar etmişti”* demektedir¹. Ama hakkında bilgi vermediği bu hâlât nedeniyle olsa gerek ki Sultan Abdülhamid devrinde Hicaz'a sürülmüş, ancak II. Meşrutiyet'ten sonra İstanbul'a gelerek vefat etmiştir. Yahyâ Efendi (1329/1911)'den sonra Şeyh Ârif Hikmet Efendi postnişin olmuşsa da, bu dönemde Meclis-i Meşayih Reisi Mehmed Elif Efendi onu bu makamdan azlederek, yerine oğlu Yûsuf Zâhir Efendi'yi postnişin olarak atamıştır².

b) Kelâmî Tekkesi

Fatih'te, İbrahim Çavuş Mahallesi, Yayla Caddesi, Kelâmî Tekkesi Sokağında faaliyet gösteriyordu.³ XVIII. asırda Şeyh Seyyid İbrahim Edhem el-Vehbî, 1200/1785-86'da Rifâîliğe mensup Şeyh Kemâleddin Baba'nın vefatıyla Kelâmî Tekkesi'nde postnişin olmuş ve burada Sa'dîliği 1267/1850-51 'de vefatına kadar temsil etmiştir.⁴

c) Bedreddinzâdeler Tekkesi

XVIII. asırdan itibaren Taşlıburun Tekkesi ile Abdüsselam Tekkesi etrafında yürütülen faaliyetlerin yanı sıra, tarikatın

¹ Vassâf, aynı yer; Zakir Şükrî, a.g.e., s. 48.

² Yûsuf Zâhir Efendi'nin, oturulamayacak kadar bakımsız olan tekkeye, ancak Pazartesi günleri âyin icrâsı için gelip gittiği rivâyet edilmektedir. Tanman, Baha, aynı yerler.

³ Özdamar, *age*, s. 119.

⁴ Tabibzâde, *age*, s. 18.

yayılmada önemli rol oynayan bir diğere unsur da şeyh ailelerinden oluşmasıdır. Bunlardan bazıları adı geçen tekkelerdeki faaliyetlere katılırken, bazıları da bağımsız bir yapılanma anlayışını benimsemiştir. Bu ailelerin İstanbul'da en tanınmışlarından birisi Bedreddinzâde'lerdir. Sa'dîliğin XVIII. asırdan XIX. asrın sonlarına kadar süren tarihine damgasını vuran bir ailenin kurucusu Mehmed Es'ad Efendi'nin oğlu Seyyid Bedreddin (1171/1757)'dir. Kendi adına kurduğu Samatya'daki merkez, Bedreddinzâdeler Tekkesi¹ adıyla tanınmış olup aynı zamanda bu bölgede daha sonra faaliyete geçen Mirza Baba Tekkesi ve Kadem-i Şerif Tekkesi'nin de elverişli bir sosyo-kültürel zemin üzerinde gelişmelerine katkı sağlamıştır. Bedreddinzâdeler Tekkesi şeyhleri Seyyid Bedreddin ailesine bağlı bulunup, XIX. asrın sonuna kadar burada Sa'dîliği temsil etmişlerdir.² XVIII. asırda adı geçen tekkede postnişin olan şeyhler sırasıyla şunlardır: Bedreddin Efendi (1171/1757-58)³, Mehmed Sâdık Efendi (1190/1776-77)⁴, İbrahim Efendi (1195/1780-81)⁵ ve Mehmed Nûreddin Efendi (1217/1802-03)⁶.

d) Yağcızâde (Balabanî) Tekkesi

Üsküdar İlçesi'nde, Yeni Vâlide Külliyesi ile Şemsi Paşa külliyesi arasında kalan ve "Balaban İskelesi" olarak anılan kesimde İsfendiyar Mescidine meşihat konulmasıyla kurulmuştu⁷. Sa'diyye

¹ Bedreddinzâdeler Tekkesi, Samatyada bulunmaktaydı, bk. Ozdamar, *age*, s. 133; Tabibzâde, *age*, s. 36.

² Işın, Ekrem, a.yer.

³ Sa'dîliğe mensup olan Seyyid Bedreddin Efendi, kendi adıyla anılan tekkenin kurucusu ve ilk şeyhidir. Şeyh Mehmed Es'ad Efendi'nin oğludur, bk. Tabibzâde, aynı yer.

⁴ Bedreddinzâdeler Tekkesi'nde ikinci postnişin olarak vazife yapmıştır. Şeyh Bedreddin Efendi'nin oğludur, bk. Tabibzâde, *age*, s. 37.

⁵ Bedreddinzâdeler Tekkesi'nde üçüncü postnişin olarak görev yapmıştır. Şeyh Bedreddin Efendi'nin oğludur, bk. Tabibzâde, aynı yer.

⁶ Bedreddinzâdeler Tekkesi'nde dördüncü postnişin olarak meşihati üstlenmiştir. Şeyh Mehmed Sâdık Efendi'nin (ö.1190/1776-77) oğludur. Kendisinden sonra yerine İbrahim Efendi'nin (ö.1195/1780-81) oğlu Şeyh Mehmed Muhyiddin Efendi (ö.?) postnişin olmuştur, bk. Tabibzâde, aynı yer.

⁷ Mescid, İsfendiyaroğullarından Şeyh Balaban Ahmed Baba tarafından (1047/1637) yaptırılmıştır. Ayvasâyî, *Hadîka*, II, 204; Konyalı, İ. Hakkı,

Tarikatı'ndan Seyyid Ahmed Saîd Efendi (Yağcızâde) (1191/1777)¹ mescide meşihat koyduğu için “Yağcızâde Ahmed Efendi Tekkesi”; son şeyh Balabanî Hüseyin Hüsnü Efendi'den dolayı da “Balaban Tekkesi” olarak bilinmektedir. Tekke meşihati, Mehmed Nizâmeddin (Sûzî) Efendi (1238/1823) ile birlikte Sa'dî-Celvetî olmuştur.

Tekke'de Sa'diye'den Mudanyalı Mehmed Nizâmeddin Sûzî Efendi (1238/1823), Rumelili İbrahim Efendi (1245/1829), Mudanyalı Yâkub Efendi'nin oğlu Mehmed Nizâmeddin Efendi (?) ve Nizâmeddin Efendi'nin oğlu Mehmed Emîn Efendi (1297/1879) postnişin olmuştur. Işın makalesinde tekke hazîresindeki mezar taşlarına dayalı olarak bundan sonra Seyyid Mustafa Hüdâvendî Hâlidî (1310/1892)²'nin meşihata geçtiğini böylece dergâhta Hâlidî zikirlerinin de yapılmaya başladığını kaydetmektedir³. *Sefîne* müellifi ise onun Ahmed Çelebi Mescidi'nde Cuma ve Pazartesi geceleri Hatm-i Hâcegân yaptırdığını ve seksen yaşında vefat edince İsfendiyar Mescidi hazîresine defn olunduğunu söyler⁴.

Tekkenin ikinci bânisi Ayşe Sıdika Hanım'ın eşi *battât-ı şebîr* Şeyh Mehmed Âşir Efendi (1323/1905)⁵ ile birlikte Nakşî ve Sa'dî âyinleri birlikte sürdürülmüştür.

Tekkenin Âşir Efendi'den sonraki postnişini Balabanî Hacı Hüseyin Hüsnü Efendi (1928)¹'dir. Hüseyin Vassâf onun

Üsküdar Tarihi, I, s. 173; Işın, Ekrem, “Yağcızâde Tekkesi”, *DBİA*, VII, s. 396-97.

¹ Yağcızâde Seyyid Ahmed Efendi, Selâmiyye'nin (Abdüsselâmî) kurucusu Seyyid Abdüsselâm Şeybânî'nin oğlu Abdüsselâm Tekkesi şeyhi Seyyid Mehmed Gâlib Efendi'nin halifesidir.

² Aslen Eskişehirli'dir. Abdullah-ı Mekki'nin yanında kalmış yirmi üç senelik eğitim ve hizmetten sonra hilâfet alarak Üsküdar'a gelmiş, Eskihamam civarındaki mektepte ikâmet etmiştir. Akâide dair *Risâle-i Nebî-i Kavim* adlı bir eseri vardır. Vassâf, a.g.e., I, 213.

³ Işın, “Yağcızâde Tekkesi”, *DBİA*, VII, s. 396-97. Ayrıca bkz. Behcetî İsmâil Hakkı el-Üsküdârî, *Merâkîd-i Mu'tebere-i Üsküdar*, (yay. B.N. Şehsüvaroğlu), İstanbul 1976, s. 42; Konyalı, İ. Hakkı, *Üsküdar Tarihi*, I, 173.

⁴ Vassâf, *Sefîne*, II, s. 213.

⁵ Zâkir Şükrî, a.g.e., 26; Akbatu, Şinasi, a.g.m., IV, s. 80.

basılmamış Hâlidîyye usûl ve âdâbından bahseden *Nesemât-ı Rûbânîyye*, terâcim-i ahvâle dair *Risâle-i Mir'âtî'l-Ebrâr*, Şâzilîler hakkında *Burbânu's-Sâlikîn*, *Silsile-i Çiştîyye* ve *Dîvânçesî*'nin olduğunu haber vermektedir. Hüsnü Efendi 1305/1887'de *Risâle-i Hüsnîye fî âdâbî'n-Nakşibendîye* ve 1333/1914'de *Mücmel-i Târih-i İslâm*'ı kaleme almıştır².

e) Hallaç Baba Tekkesi

Üsküdar'da Toptaşı İnkılâp Mahallesi'nde yer almaktadır. Tekkeyi bina eden Aziz Mahmud Hüdâyî'nin halifelerinden Abdulhay Efendi'den dolayı "*Abdulhay Efendi*"; III. Selim'in annesi Mihrişah Vâlîde Sultan (1220/1805)'in vefatından önce tabipliğini üstlenen Hallaç Baba'dan dolayı "*Hallaç Baba*" Tekkesi olarak da bilinmektedir³.

Tekirdağlı Hallaç Baba'nın vefatından sonra dergâha Abdulganî Efendi postnişin olmuştur⁴. Bundan sonra dergâh meşihatında Şeyh Muhammed Emîn Efendi (ö.1292/1875), oğlu Ali Fakrî

¹ Balâbânî Hacı Hüseyin Hüsnü Efendi (1928), Şam valisi şair Ali Rızâ Paşa'nın oğludur. Arapça, Farsça bilir, *Mesnevî* okurdu. Kadıköy-Mecidiye Dergâhı şeyhi Yûsuf Bey (Fahir Ataer, A. Münib Efendi'nin oğlu) kendisinden *Mesnevî* okumuştur. Cemiyetlerde duâ etmesiyle tanınmıştır. Duâlarına M. Cami'nin münâcâtıyla başladığı. (CSR. Dosya no. 139; Öztürk, M.Cemal, *Şeyh Nureddin Cerrahî ve Cerrahiye Tarikati*, s. 117) Her gittiği tekkeden istihlaf olmakla tanınmaktadır. Aslen Neccarzâde Rızâ Efendi'nin halifesidir. Selimiye Tekkesi şeyhlerinden Saîd Efendi ile Sağır Hidâyet Efendilerden de hilâfeti vardır. Revnakoğlu hakkında şu bilgileri vermektedir: "*Balabânî merhum, iflanlı, dirayetli bir zât olduğun için duâları her yerde tekrar edilen muayyen sözlerden ibaret değildi. Yerine ve icabına göre duânın şeklini, girişgâbını değiştirir, bir yerde ettiği duâyı aradan uzun bir zaman geçmeyince başka yerde tekrar etmezdi. Çok defa yeniden duâ tertib eder, irticâlen cinaslar, telmih ve tevriyeler meydana getirir, ce'iyet-i elfâza dair bir hayli kelime istibdam ederdi.*" *CSR Arşivi*, no. 138, Öztürk, M.Cemal, a.g.e., s. 116.

² Vassâf, a.g.e., II, 213-214. Balabanî Zeiyâuddin Hüsnü Efendi (ö. 1928) A. Rıfki'nin yazdığı *Bektâşî Sırrı*'na cevaben *Peyâm-ı Sabah*'ta seri makaleler yazarak karşılık vermiştir. Galata Mevlevihânesi'nde yapılan bir ihtifal üzerine Tâhiru'l-Mevlevî ile çıkan karşılıklı tartışmaları için bkz. Tâhiru'l-Mevlevî, *Matbuât Âlemindeki Hayatım*, ss. 54-57.

³ Raim, *Mir'ât*, 121; Uluçay, M.Çağatay, *Padişahın Kadınları ve Kızları*, Ankara 1980, s. 99; Tanman, Baha, "Hallaç Baba Tekkesi", *DBİA*, III, ss. 530-531.

⁴ Konyalı, İ. Hakki, *Üsküdar Tarihi*, I, s. 419.

Efendi (1345/1929), Şeyh Ferîd Efendi (1908)¹ ve ünlü edebiyat ve mûsikî tarihçisi Sadeddin Nüzhet isimlerini görmekteyiz.

Üsküdarlı Hoca Vildan Efendi'den icâzet alan Ali Fakrî Efendi, babasının vefatından iki sene önce Sa'dî hilâfeti almış, bunun yanında Üsküdar *Selim Baba Tekkesi* şeyhi Ömer Efendi'den Nakşbendî, teberrüken Rifâî ve Sünbülî hilafetleri de almıştır. 1294/1877 Rus muharebesi esnasında Cibâlî'de Sâdiye Kalyonu *Zuafâ-yı Askeriyye Hastalar Ağahğına* tâyin edilmiş, savaştan sonra bir müddet daha devlet hizmetinde bulunduktan sonra çekilerek zamanını *irşâd-ı ibâda* hasretmiştir. 1332/1913'de Meclis-i Meşâyih âzâlığında bulunan Ali Fakrî Efendi'nin, *Sa'dînâme* (Farsça 300 beyit), *Mevlevînâme* (Farsça 200 beyit), *Ekeberîyye* (Muhyiddin İbn Arabî hakkında 200 beyit) ve *Âdâb-ı Nakşbendîye* hakkında bir risâlesi vardır. Ali Fakri Efendi, 1324/1906'da Seyyid Ahmed Buhârî Dergâh meşihatına geçmiş, yerine halifelerinden Hüseyin Sadeddin Efendi'yi bırakmıştır.

Ali Fakri Efendi'nin altı halifesi vardır. Bunlar; Düzce'de vefat eden İshak ve Sâlih Efendiler, Bursa Sa'dî Dergâhı şeyhi Erzurûmî Hocazâde İsmâil Hakkî es-Sâfi, Sadeddin el-Vefî, Üsküdar Selim Baba Dergâhı şeyhi Ahmed Efendi, Nakşbendîyye'den Küçük Mustafa Efendi, Unkapanı Şâzîlî Dergâhı şeyhi Bekir Efendi'dir².

Ahmed Ferîd Efendi ise Yenişehir Fenar'da Sa'diyye'den "*Dergâh-ı Atik*" tekkesi şeyhi şair Şeyh Muhammed Vehbî Efendi'nin oğludur. 1297/1879 senesinde Yenişehir'in Yunanlılar tarafından işgali üzerine İzmir'e gitmiş; pederinin 1303/1885'de burada vefatıyla İstanbul'a gelerek eğitimine devam etmiştir. 1313/1895 yılında Selânik'e giderek, Abdusselâm Dergâhı şeyhi iken oraya sürülen babasının halifelerinden Yahyâ Efendi'den icâzet almıştır. Selanik dönüşü Halıcıoğlu Mûsevî Mektebi muallimliğine atanmış, Üsküdar Hallaç Baba Dergâhı şeyhi Ali Fakrî Efendi'nin Ahmed Buhârî Dergâhı şeyhliğine atanmasıyla da 1324/1906'da onun yerine geçmiştir. Şeyh Ferîd Efendi'nin kendi mürîdlerinden Yenişehirli Hacı Hüseyin Paşa'nın kızı Vâhide Hanım bu tekkeyi yeniden yaptırmıştır. Ahmed Ferîd Efendi

¹ Vassâf, *Sefîne*, I, s. 368; "Ferîd Efendi", *İ.A.*, s. 5675.

² Ahmed Sâfi, *Sefîne-i Sâfi*, XII, s. 1453; Vassâf, *Sefîne*, II, ss. 51-52.

burada dört yıl dört ay on gün meşîhattan sonra vefat etmiştir. Sadeddin Nüzhet Ergun onu, çok okuyan, İslâmî ilimlere ve tasavvufa vâkıf, mûsikî ıstılahlarını içeren *Kâr-ı Nâtk* müellifi, üstün meziyetli bir şahsiyet olarak tanıtmakta; Dîvân tarzının kuvvetli şairlerinden olmasına rağmen şiirlerini bir araya getirmek kaygısında olmadığını eklemektedir¹.

Ferîd Efendi'nin erkek çocuğu olmadığı için henüz sekiz yaşındaki yeğeni Sadeddin Nüzhet buraya atanmıştır. Ancak onun da yaşının küçüklüğü nedeniyle kendisine, önce Koska Abdüsselâm Sa'dî Dergâhı şeyhi Yahyâ Efendi, sonra da Ali Fakrî Efendi vekâlet etmiştir².

XVIII. ve XIX. asırda faaliyet gösteren Sa'dîliğe bağlı Selâmi şeyhlerinin sayısı on dördtür. Sa'dî şeyhleri içerisindeki oranı ise %54'tür. Selâmîliğin faaliyetleri Vefâilikten daha yoğun olarak gerçekleşmiştir. Toplam on dört tekkede faaliyet gösteren Selâmî şeyhlerinden en çok dikkat çekenleri, Selâmîliğin kurucusu Abdüsselâm Şeybânî (1165/1751) ile kendi adına bir kol kuran Acîzî Süleyman Efendi (1150/1737)'dir.

3. Âcizîlik

Süleyman Efendi, *Osmanlı Ansiklopedisi*'nde Sa'dîliğin Acizîlik kol kurucusu olarak kaydedilmektedir. Aslen İşkodralı olan Süleyman Efendi "Âcizî" lakabıyla tanınmaktadır. Resmî ilimleri İstanbul'da okuduktan sonra tasavvufa intisâb eden ancak

¹ Ergun, S. Nüzhet, *Türk Şairleri*, I, s. 284.

*"Katrâ-yı bir babr-ı ummân eyledim
Zerreyi ben şems-i tâbân eyledim
Neşveyâb-ı feyzi aşkımdı kendimi
Bâde-i vahdetle sekrân eyledim
Meyl-i ağıvâr etmedim
Yâr ile ben abd u peymân eyledim
Her güzel veçhinde, vallahi'l-azîm
Şâhid-i maksûd-ı seyrân eyledim
Ferdyâ dâru's-surûr olsun cihân
Sînemi mir'ât-ı cânân eyledim."* Ergun, S. Nüzhet, aynı yer.

² Sadeddin Nüzhet ancak 1921 tarihinde Sa'dî, Nakşî ve Rifâî icâzetini alarak Bâb-ı Meşîhata geçmiştir. Bkz. Bektaş, E. "Ergun, Sadeddin Nüzhet", *DİA*, XI, ss. 299-300.

mürşidinin kim olduğunu tespit edemediğimiz Süleyman Efendi, Prezerin'de ikâmet etmiş ve orada 1150/1737-38'de vefat etmiştir.¹ Büyük kısmı Türkçe, kalanı Arapça ve Farsça olan bir *Divan*'ı vardır. Bursalı Mehmed Tâhir'e göre, Acizîlik koluna mensup Sa'dîler, Edhemî (dört terklı) arâkıyye giyerler.² Bu kolun Anadolu'da ve İstanbul'da herhangi bir faaliyeti görülmemektedir.

D. BURSA'DA SA'DİLİK

İstanbul dışında Bursa, Kastamonu, İzmir, Edirne, Tekirdağ gibi bazı şehirlerde Sa'dîliğe ait tekkeler ve faaliyetleri görülmektedir. Bunların etkileri İstanbul kadar güçlü değildir. Bu şehirler içinde Bursa üç Sa'dî tekkesiyle ikinci sırada gelmektedir.

1. Zinciri Ali Efendi Dergâhı

XVI. Asırda Bursa'da, Üftâde hazretlerinin kütüphanesi, Halvetîliğe mensup Zinciri Ali Efendi (950/1543-44)'nin görevlendirilmesiyle tekke haline gelmiştir. Ali Efendi'den sonra metruk kalan dergâh, beline zincir sararak mücâhede eden Erzincanlı Ali Efendi (1149/1736) ile birlikte yeniden ihya olmuştur. Bir süre boş kalan dergâh, Üftâdezâde Şeyh Mustafa Efendi, kendi uhdesinde bulunan meşihat hakkını Sa'dîliğe mensup Şamlı Şeyh İbrahim Ebu'l-Vefâ'nın halifelerinden Halepli Şeyh Mustafa Efendi'ye vermesiyle dergâh Sa'dî tekkesine dönüşmüştür.³

Şeyh Mustafa Efendi (1212/1797), haksız yere idam edilmek üzere olan bir genci darağacında dondurup, idamdan sonra ayıltığı için tekkesinin adı “Dondurmacı Tekkesi” diye anılmaya başlamıştır.⁴

¹ Bursalı, age, I, 123-124.

² Bursalı, age, I, 124.

³ Şemsî, *Yadığâr*, s. 381-382.

⁴ Sa'diyye meşayihî daha çok havas ilimlerindeki vukûfiyetleri, halkla iç içe yaşamaları, kerametleri onların yararına kullanmalarıyla tanınmışlardır. Şeyh Mustafa Efendi de Bursa şehrini zararlı bir yıldan kurtarmış ve karşılığında şehir mütesellimi kendisine beş yüz kuruşluk vakıf hediye etmiştir. Bkz. Şemsî, *Yadığâr*, s. 382-83.

Şeyh Mustafa Efendi'nin tarikat silsilesi, Etyemez Dergâhı kurucusu Şeyh Ali Hulûsi (1197/1782)'ye dayanmaktadır. Önceleri Bursa Hâce Muslihiddin Mektebi'nde Sa'diyye âyinleri icra ederken, yerine geçen oğlu Şeyh Mehmed Said el-Hüsni Efendi (1230/1815) de tarikat düşmanı ve tezyif amacıyla dergâha gelmiş iki kişiyi mahfilde dondurması, akabinde de derviş etmesi gibi kerametlerle tanınmıştır. Mehmed Saîd Efendi'den sonra bütün Anadolu, Rumeli ve Hicaz'ı gezmiş olan Şeyh Abdusselâm Efendi (1283/1866), Damat Halil Paşa, Süleyman Paşa gibi ümera ve vüzeranın hürmetini kazanmış olan Şeyh Mustafa Haydar Efendi (1297/1879) dergâh postuna geçmiştir.¹

2. Bursa'da bulunan “Yunus Emrem (Kara Abdürrezzak) Tekkesi”² ve “Seyyid Usûl Dergâhı”³ da Sa'diyye tarikatının temsil edildiği mekânlardandır. Yunus Emrem Tekkesi kuruluşundan sonuna kadar, Seyyid Usûl dergâhı ise bir müddet Sa'dî şeyhlerince idare edilmiştir.

E. İZMİR'DE SA'DİLİK

Şeyh Hacı Muhammed Vehbî Efendi (1303/1885), Teselya Yenişehir müftüsü ve burada büyük bir Sa'dî dergâhı yaptıran Şeyh

¹ Şemsî, *Yadigâr*, s. 386-388.

² Camii Kebir bitişiğine Şeyh Mehmed Es'ad Efendi (1272/1855) harem ve selâmlıktan oluşan bir zaviye yapmaya muvaffak olmuş, yerine Hafız Nazif Efendi (1297/1879). Şeyh Tefvik Efendi (1324/1906). Şeyh Es'ad Efendi (1354/1934) geçmiştir. Şemsî, *Yadigâr*, s 612-14.

³ Seyyid Usûl Efendi (894/1488) Emir Sultan ve Seyyid Nasır ile birlikte Bursa ya gelerek zaviyesini inşâ ettirmiş, ibâdet ve laatlâ bir ömür geçirmiştir. Bir müddet sonra Peri-peykeri Cafer Çelebi bu zaviye etrafına bir takım odalar inşâ ellircrek medreseye çevirmiş. 1216/1801 senesinde Bursa'nın büyük bir kısmını yok eden yangında bu medresede yanmış, bilahere Eşrefzâde Abdülkadir Necib Efendi halîfesi Alîmed Baba (1225/1810) bu arsaya iki oda yaptırarak Dergâh ittihaz edinmiştir. Mâliye Nazırlarından Abdurrahman Nafiz Paşa burayı yeniden yaptırmış ve Zinciri Dergâhı şeyhi Mehmed Said Efendi'nin halîfesi Şeyh Mehmed Emin Zuhuri (1260/1844) Efendi postnişin atanmışın. Zuhuri Efendinin vefatına kadar burada Sadî âyini icra edilse de daha sonra postnişin olan Şeyh İbrahim Dede (1272/1855) ve Hadis âlimlerinden Diyarbakırlı Muhibbullah Efendi (1293/1876) ile birlikte tekrar Kadiri usûlü icraya başlanmıştır. Bkz. Şemsî, *Yadigâr*, s. 413-416.

Muhyiddin Efendi (1265/1849)'nin oğludur. Küçük yaşta babası vefat ettiği için Şeyh Halim Efendi'nin himayesine girip, Yenişehir'de Hoca Muhammed Efendi'den icazet almıştır. Diğer taraftan özel hocalardan *Mesnevi* dersleri okumuştur. 1296/1879 senesinde Harameyn, Şam, Bağdat ve Kerbelâ'yı ziyaret etmiştir. Daha sonra İstanbul'a gelerek Abdusselâm Dergâhı şeyhi Kovacızâde Gâlib Efendi'den hilâfet almıştır.¹

Muhammed Vehbî Efendi, 1281/1864 senesinde babasının Teselya-Yenişehir'i'nde inşa ettiği dergâha, dört odalı bir medrese ilâve ederek müderrislik yapmıştır. 1288/1871 tarihinde Şyhülislâm Sâhib Molla Bey ile İstanbul'a gelmiş, Sultan Abdulhamid'in iltifatına nail olmuştur. Sultan Reşad'a Farsça okutmuş, bir müddet sonra Reşad Efendi ile olan bu münasebeti hoş görülmeyle İzmir payesiyle Yenişehir'i'ne gönderilmiştir. Yunan işgali ile tekrar İzmir'e dönmüş, bir yıl kaldığı bu dönemde çeşitli camilerde *Mesnevi* okutmuştur. İki bin dolayında mürid yetiştirmiş olup, halkın da büyük beğeni ve teveccühünü kazanmıştır. İstanbul, Manisa, Bursa arasında sayısız seferleri olmuştur. 1303/1885 tarihinde İzmir'de vefat eden Muhammed Vehbî Efendi, vasiyeti üzerine Seyyid Mükremüddin Dergâhı hazîresine defnedilmiştir.²

Halifeleri; Şeyh Abidin Efendi, Şeyh Cemal Efendi, Abdusselâm Dergâhı şeyhi Yahya Efendi, küçük kardeşi Şeyh Sıdkî Efendi, Tekirdağlı Hafız Efendi ve büyük oğlu Aziz Efendi'dir.

Muhammed Vehbî Efendi'nin birçok eseri olmakla birlikte, bugün elde ancak *Tarikatnâme* adlı kitabı ve basılı bir *Divan*'i kalmıştır.³ *Sefine-i Evliyâ*'da birçok kişi için yazdığı medhiye ve şiir örnekleri bulunmaktadır.

Hüseyin Vassâf, Muhammed Vehbî Efendi'nin oğlu Şeyh Aziz Efendi'nin 1279/1862 tarihinde dünyaya geldiğini, babasından hilâfet aldıktan sonra İzmir Akhisar'da kendi

¹ Vassaf, a.g.e., I, s. 380.

² Aynı yer.

³ Aynı yer.

dergâhını yaptırdığını ve 1329/1911'de vefat ederek oraya defnedildiğini kaydetmektedir.¹

F. KASTAMONU'DA SA'DİLİK

Tüysüz Baba isimli bir şeyh, uzun süre boş kalan Âhi Ali (Şucâ) Tekkesi'ni 1199/1784 tarihinde tamir ettirerek, tarîk-ı Sa'diyye üzere irşada başlamıştır. 1227/1812 tarihli vakfiyeden anlaşıldığı gibi, Tüysüz Baba'dan sonra “Kara Şeyh” lâkaplı meşhur halîfesi Şeyh Mustafa Efendi burada postnişin olmuştur. Şeyh Mustafa Efendi 1170/1750 tarihinde Küpciğez Mahallesi'nde doğmuş ve ilk tahsilini yaptıktan sonra ticaret hayatına atılmıştır. İntisab ettiği Tüysüz Baba'nın yanında, kısa zamanda seyr u sülûkunu tamamlayarak icazet almış, henüz yirmi beş-otuz yaşlarında iken irşada başlamıştır. 1241/1825-26 senesinde vefat edince, yerine oğlu Şeyh Ahmed ve Şeyh Mehmed Efendi geçmiştir. Tekkenin bilinen son şeyhi, 1319/1901 tarihinde vefat eden Ahmed Şükrü Efendi'dir. Ahmed Şükrü Efendi, cami ve tekkeye yeni vakıflar ilâve etmiştir.²

Tekke ve caminin yerleri Halk Eğitim Merkezi için istimlak edilince, türbede medfun bulunan zevatla birlikte Şeyh Mustafa Efendi'nin kabri de Hıra Hasan Köyü'ne nakledilmiştir.³

G. DİĞER ŞEHİRLERDE SA'DİLİK

Sa'diliğin Bursa, İzmir ve Kastamonu dışındaki bazı şehirlerde de faaliyetleri görülmektedir. Edirne'de Bostancıbaşı Hacı İsmail Ağa tarafından yaptırılan Sa'di Tekkesi⁴, Tekirdağ'da Şeyh İbrahim

¹ Vassaf, I, s. 368.

² Banisi XIV. asırda Kastamonu'ya gelen Âhi Ali Baba olduğu zannedilmektedir. Bugünkü Halk

Eğitimi Merkezi binasının yerinde bulunmaktaydı. Ziya Demircioğlu, *Kastamonu Evliyaları*. 1340. s. 78-79; Çifci, *Kastamonu Camileri*, s. 156, 241.

³ Çifci, aynı yer.

⁴ R. M. Meriç, *Edirne'nin Tarîhi ve Mimari Eserleri*, s. 13.

Efendi Dergâhı (1120/1708) ve Hacı İsâ Mahallesi'nde bulunan Halveti Tekkesi'nde Sa'diyye âyini icra edilmiştir.¹

SONUÇ

Sa'diliği genel olarak değerlendirecek olursak şu hususları zikretmemiz mümkündür. XVIII. asrın başlarından itibaren Anadolu'da faaliyet gösteren Sa'dilik, özellikle XIX. asırda İstanbul'daki önemli tarikatlardan biri haline gelmiştir. Bu dönemde Sa'dilerin İstanbul'da yirmi beş tekkesi bulunmaktadır. Yine XIX. yüzyılda Anadolu'daki tekkelerin tarikatlar arasındaki dağılımına baktığımızda, Nakşbendiyye, Kadiriyye ve Mevleviyye'nin doksanıdan fazla tekke sayısı ile birinci sırayı aldıklarını görmekteyiz. Halvetiyye'nin kolları Şâbaniyye, Uşşakiyye, Sinâniyye, Cerrâhiyye ile Bektâşiyye, Rifâiyye, Sa'diyye ve Celvetiyye ellinin altında tekke ile ikinci sırada gelmektedir. Sa'dilik kolları içerisinde Selâmîlik, %54'lük bir oranla birinci sırada; Vefâîlik ise %46'lık oranla ikinci sırada ver almaktadır. Âcizîliğin ise Anadolu'da herhangi bir faaliyetine rastlanmamıştır. Sa'dî şeyhler içinde dikkati çeken en önemli isimler de, kol kurucusu Abdüsselâm eş-Şeybanî Efendi (1165/1751-52), “Nakş-i Kadem-i Şerif”i İstanbul'a getiren Muhammed Ziyâd Efendi (1205/1790-91) ve son dönem bir süre Meclis-i Meşayih başkanlığını da yürüten Mehmed Elîf Efendi (1347/1927)'dir.

DOĞUŞ SÜRECİNDE KELÂM PROBLEMLERİ

¹ 1310 tarihli *Edirne Salnamesi*, s. 657.